

Darko Suvin

Slatki dani, strašni dani

Iz Memoara jednog skojevca, dio 1.

*Mi znamo za samo jednu znanost – znanost povijesti
(Marx i Engels, Njemačka ideologija)*

*Ce que l'on ne sait pas c'est peut-être terrible ...
(Ono što ne znamo, možda je strašno – Arthur Rimbaud)*

*Sve što ču reći nadahnuto je prije svega i poslije svega bolnom ljubavlju za Alžir, za jedan Alžir gdje sam rođen i odrastao ... i za koji na koncu konaca znam da ga nisam nikada napustio niti prestao nastanjivati ili nositi duboko unutar sebe, jednom ljubavlju za Alžir koja ... me ovdje sprečava da razdvajam srce, misao i uzimanje političkog stava – i time diktira sve što ču reći.
(Jacques Derrida, Zauzeti stav o Alžиру)*

Bilješka za kritičara:

Jedan talijanski pisac, nekoć slavni u svijetu (i još uvijek slavan u domovini), jednom je napisao knjigu *Contributo alla critica di me stesso*, što uglavnom znači “Prilog kritici sebe samoga” ali ima i prizvuk “Priloga kritici po sebi samome”, naime “s moje strane”: a to je otprilike motto svih poštenijih pokušaja autobiografije od Montaignea (ili Augustina) naovamo. Kao što su stari Heleni (to možemo pročitati kako u Herodotu tako i u Sofoklu) paradoksalno a mudro zaključili da se nitko ne može smatrati sretnim dok nije na samrti, tako se autobiografije ne mogu riješiti s jedne strane fanfaronade, hvalisanja, no s druge strane niti pouka što ih je donijelo vrijeme ljudske povijesti. Mlađenачke nade i oklade nužno se tu isprepliću, iako ne nužno eksplicitno, sa Corneillevim slavnim stihom:

Chimène, qui l'aurait cru?
Rodrigue, qui l'aurait dit?²¹

Ipak, moja je parola: Bez dobrog sjećanja nema dobre budućnosti. Sadašnjost ulazi u budućnost učeći na poukama prošlosti – ili ulazi loše.

²¹ Za prijevod vidi *Glosar* na kraju teksta. (op. ur.)

* * *

1: DO APRILA 1941: Et in Arcadia ego

“Et in Arcadia ego”, tj. “I ja sam u Arkadiji”, može se čitati na dva načina koja su čini se oba ispravna: govori Umjetnik ili govori u slici prisutna Smrt. (Panofsky, parafraza po sjećanju)

Najživlje se sjećam pjesme U gaju tom:

U gaju tom
Kukavica kuka
Bez dečka bit
Svakoj je curici muka.

Refren:

Pa bio on
Suh ko komarac
Kakav je takav je, ščepaj ga nedaj ga,
Glavno da je muškarac.

Znam što ćete reći, dragi čitaoci (u moje vrijeme nije bilo čitateljâ): fonetika klimava (koj-je, ko-ko...), poštala kao u svakoj trećerazrednoj pjesmi, melodija jedva dostatna ... Svekolika književna kritika od Erazma do Šklovskoga i danas zgrozila bi se nad tom prilično nevinom pjesmicom. Ali *they are missing the point*, to nije pertinentno: ne samo što ima zgodnih sličica te rima, vanjskih i unutarnjih, *punctum* te pjesmice jest seksualna potreba ili nužda. Ako se ne varam, ona počinje:

Moja je ženica
Ptičica selica,
Rado mijenja stan ...

A negdje pri kraju ima i:

U šumskoj kućici,
Kano u vrućici,
Kad sam joj čuo glas.

Zato su ju rado pjevali šegrti i služavke Zagreba 1930-ih godina, i dečkići poput mene koji su tek izdaleka počinjali slutiti što je to seks ali su već dobro znali fascinacije ženskog roda (ja sam bio duboko zaljubljen u neku Veru Tausig dok smo romobilali na Krešimirovom trgu *aetatis meae* maksimum negdje oko 9-10, i čak sam o njoj upečatljivo, mada uopće ne genitalno, sanjao, kao i ranije o svojim učiteljicama iz Montessori vrtića na Kaptolu).

O seksu se djeci nije govorilo. Kada mi se razotkrilo kako to roda zapravo funkcionira ne znam: valjda na Korčuli 1941-43, kad

mi je u antikvarijatiću na rivi dopao u ruke neki kraljevski žandarski svezak o seksualnim prestupima (kako se može dokazati da je žensko imalo odnošaj sa psom: izrast će joj na spolovilu “pasje bruce”). No znam da je po rukama nas gimnazijalaca poslije 1945. kolao veliki prosvjetiteljski spis Van de Veldea *Savršeni brak*, evropsko liberalno približenje *Kama sutri*: brak je pri tome bio čista kamuflaža, radilo se o tehnicu, ne o etici. To je valjda početak mediteranskih snova (*Latin lovers*, koji ne bijahu samo talijanski) o sjevernim krajevima slobode: slobodna ljubav, i nitko neće biti prikracen! Za to su kasnije, u doba svakom dostupnih besplatnih ljetovanja FNRJ kao Države Blagostanja, realnoga ma kako umjerenog, bile kao stvorene obale Jadrana: gdje su dolazile Njemice, Engleskinje a ponajbolje Švedanke (čitajte mog šulkolegu s faksa Tonka Šoljana). *Et in Arcadia ego ...*

* * *

Dakle: na početku su neke slike i zvukovi: komadići pjesama pjevanih po ulicama Zagreba, tags što ih je moje pamćenje manje-više zadržalo. Sve to pak nečisto ispremiješano mojim knadnim sudovima o njima: a kako bi drugacije?

Prva slika preostala u pamćenju jest ona mora sa brda nad Crikvenicom: ljeto, imao sam možda 3-4 godine. Bio sam u autobusu, ne znam s kime. Nadmoćno je blještalo sveprodriće sunce, a dolje nešto intenzivno azurnoga i ljeskavoga što se giba: *thassa!* Mislim da sam se rasplakao ili me možda samo nešto steglo u grlu. More, more sinje! (Nazor, *Galiotova pjesan*): poslije mi je Freud objasnio da je to oceanski osjećaj. U tom sam trenu postao svjesni Mediteranac, poklonik mora i sunca, i sve sam takve pokušaje oduševljeno primao: od titoističke (*malgré lui*) teze mog fakultetskog kolege Slamniga da naša književnost i kultura nije ni istočna ni zapadna nego južna, preko Rimbaudove pjesme *L'Éternité* koja govori upravo o moru i suncu te sam je varirao u jednoj svojoj ranoj pjesmi, do preciznih i poetskih radova o Mediteranu mog prijatelja Matvejevića (na tragu nacističkog zaraobljenika Braudela). I postao sam poklonik starih Helena: “Atena, ne Jeruzalem”, mogao bih danas reći s jednim njemačkim teologom. Takav je stav vidljiv u velikom broju pjesama iz moje nažlost jedine objavljenе zbirke u zemlji, *Armiranu Arkadija* (fini naslov, reče on zadovoljno), koju mi je u zadnji čas Jugoslavije, retrospektivno, još stampao tadašnji drug Mićo Mirić: druga je riječ u knjizi, vidim sada listajući, “more”, česta je i plovidba (ima mnogo Odiseja), putovanje, *iter vitae* iliti Dao. Strašno me obrađovalo kad sam saznao da su prije nacionalnih država intelektualci bili nomadi kao i Cigani, golijardi, *scholar gypsies*, i još uvjek duboko volim *Carmina burana*, kao tekstove i kao Orffovu muziku.

Jeruzalem je važan, ali preskup. I premalo lijep: sunce mu nema mora i svih boja koje ističu iz njihovog svetog braka. Najbliže more je sumporno i natronsko (Mrtvo). Ima i premalo sje-

na: "neka vam govor bude da, da, ne, ne, a sve ostalo je od vraga," rekao je jedan istaknuti Hebrejac. Brdašće Sion, kako sam shvatio pri prvom posjetu, negdje oko 1980, važno je napravio jer tu, sa njime, prestaje pustinja i počinje mogućnost ljudskog življenja: ono živo, *das Lebendige*, rekao bi Benjamin. A život je izšao iz mora na pusto kopno.

(Dakako, na Jeruzalem i "židovstvo" morao bih se vratiti, ako uzmognem. Ovdje samo ono bitno: Jeruzalema se moja podsvijest odrekla 1938, kad su me roditelji pri ručku upitali bi li me poslali u Palestinu. Debele suze počele su mi kapati u juhu, i to je bio kraj te priče. Biti fiksiran na jedno mjesto, ograničen na malo veći geto, bio je uvijek moj baubau, užas.)

* * *

Pjesme počinju predratnim Zagrebom. ("Rat" po antonomaziji jest za cijelu moju generaciju Drugi svjetski, koji je počeo aprila 1941.)

- Ti si majske (rajske?) cvijet/ Tebe voli svijet/ Tebe volim ja/
I više nikoga!
- Ponoć/ Oko mene svud je tama/ A Marijana spava sama/
Na prvi randevu
Refren: O Marijana/ Slatka mala Marijana/ Ja ču te čekati/
A ti ćeš doć.

Ovo drugo, za koje sam četvrt stoljeća kasnije, u renesansi Vlaha Paljetka, saznao da je njegovo, bilo je sa svojom jasnom aluzijom promašenog koitusa, prilično osé. A njegov sam vokativ koristio za kobnu tezu u diskusiji Filološkog društva početkom 1960-ih da hrvatski jezik kakvog ja znam u Zagrebu nema sedam nego pet padeža (bez posebnog vokativa i ablativa), komjom sam se zamjerio svim hrvatstvujućima na fakultetu čiji je uzor bio govor Hercegovine. Ipak, instrumental mi se uvijek jako sviđao.

Pjevalo se sve to po ulicama i trgovima, kud me je vodila moja draga Marica, seljačka kćer iz Brdovca (kasnije su mi pričali da je kod nas zarađivala miraz, te joj je moja mama otvorila štednu knjižicu da ne šalje budućoj tašti). Moja mama bila je zauzeta i promućurna građanska gospođa, puna prijatelja/ica i društvenih obaveza, kao na primjer bridž u WIZO-u, te je moj uzgoj prosvjetljeno prepustila "pući", toploj djevojci koja me je beskrajno volila (a svakako ja nju) i zdušno mi tolerirala hirove. Koji put sam posjetio i njen dom, Brdovec, selo Šibice. Njen tata je bio kavu iz VELIKE šalice u koju je tunkao isto veliki komad kuruznog kruha, i ozbiljno mi je pričao o plutokraciji (što znači: haesosvac), a ja sam ganjao kokice i guske. Odrastao sam dakle kao pravi jedini sin, prilično razmažen, skoro mada ne sasvim spoiled rotten. Da nije došlo do ratnih tegoba i disciplina, možda bih bio

postao "ja pa ja" monstrum; ali možda bi me Marica bila spasila, kao Puškina njegova njanjka. Veza sa Brdovcem u našoj se porodici održala desetljećima, Maričina nećaka bila je izobražena za zubnog tehničara u univerzitetskoj klinici mog tate 1960-ih godina, a ja bih ostarjelu ali još uvijek srdačnu Maricu izbradzalog lica tu i tamo (rijetko) posjećivao na povratku iz Sjeverne Amerike. U svakom slučaju, valjda su mi takvi susreti, od kojih je ovaj bio prvi i najvažniji, ucijepili zdravo nepovjerenje prema shvaćanju da bi radni narod – po Marxu i Brechtu plebejci – bio gluplji, manje važan ili više korumpiran nego li vladajući patrioci, koji "pupaju i zru/ Govoreć o Michelangelu." (To je prerada u jednoj mojoj ranoj pjesmi, pisanoj u münchenskom *Englischer Garten* g. 1954, T. S. Eliotovog "come and go/ Talking of Michelangelo" – od angloameričke lokomocije na mediteransku vegetaciju, rekao bih danas. Bio sam kasnije sposoban, ali vrlo povremeni prevodilac, jer bi me, osobito u poeziji, uvijek spopala napast da iz toga napravim vlastitu pjesmu, prilagođenu ovoj situaciji, kao trbuhozborač.)

U šetnju s Maricom išlo se uglavnom na trgove. Najблиži je bio Zrinjevac, kuda sam smio i sâm, i gdje se špekulalo po zemljanim, kamenčićima obrubljenim kvazi-odvodima za kšu, između prolaznika i ograđene trave, odmah ispod Praške ulice i meteorološkog stupa. Špekule su bile ili drvene, koje su vrijedile i koštale malo, ili lijepo raznobojne staklenke; kupovalo ih se za sitne pare u obližnjoj trafici ili donosilo od prošlog utrška iz kuće. Pri tome se valjalo čuvati grackanja starijih dečaka, od 12-13 godina, koji bi iznenada prileteli i prigrabili naše mukom stečene špekule vičući "gracka placovina"! Mi smo se pak svetili pjevajući sa sigurne razdaljine rugalicu: "Franc Maričku pegla, pegla" (aluzija je bila seksualna, što se smatralo sramotom, no je li Franc bio realan ili alegoričan ne znam).

Igrali smo se i lovica na spas ili skrivača, naime oni koji su se skrili mogli su se "spasiti" ako su dojurili do označenog početnog drva i dirnuli ga prije dečka koji je lovio. On je morao početi žmireći oslonjen na drvo i brojeći do sto, našto bi viknuo "Idem" i počeo tražiti. Za tu igru, kao i razne druge, moralio se odrediti tko lovi ili uopće počinje. To se činilo prebrojavanjem ritualnim, skandiranim brojanicama od dečka do dečka: "En ten tiini, savaraka tiini, savaraka tika taka bija baja buf, (polakše:) iz-la-vo-ra mr-zla voda PLJUF!" Bilo je i kraćih ali ti su se upotrebljavali kad nije bilo mnogo vremena: "Eci peci pec/Ti si mali zec/Ja sam mala vjeve-rica/ E-ci pe-ci PEC!" Bolje je bilo pjevuckano: "Došla majka s kolodvora, a dija dija de! Što će majka s kolodvora, a dija dija de? Traži svoga SIINA /?". Ili još zamršenije: dva su dečka napravila most rukama ispod kojeg su svi drugi morali prolaziti u koloni, i pjevali, dižući i spuštajući spletene ruke tako da je svaki po redu bio na čas zarobljen: "Cinci lanci na kamenci, ko je zadnji taj je NAŠ?" Na koga padne PLJUF ili PEC ili SIINA ili NAŠ morao je loviti. (Upitnici znače da se ne sjećam točno. Prva i treća brojanica nalaze se, malo drugačije, i u Krležinom *Kraljevu* – dakle potiču bar iz 1890-ih)

Često, Marica me je sa svojim kolegama curama i nešto starijim frajlama vodila na Kazališni trg, gdje su sjedile na klapama i pričale, a kad bi vidjele dimnjačara trčale bi sve obgrljene s jedne strane trga na drugu da vide i bijelog konja te časnu sestru (no služio je i vatrogasac), jer je takva trojka donosila sreću – kao i četverolinsna djetelina koju je bralo dijete što gazi po travi na plakatima Državne lutrije A. Rein i drug. Što sam ja radio bez zemlje na kojoj se može špekulati ne znam, no u nekoj dobi počeo sam oprezno voziti rolšue.

Muzicirali su i verglaši na usponu za Sljeme (recimo "Žena je varljiva" iz *Rigoletta*) ili po dvorištima. Moj je tata bio, sa svojom uspješnom – M. U., liječničko-zubarском, ne dentističkom! – ordinacijom najprvo iz Vlaške ulice (prekoputa prolaza "Vatikan"), gdje mi je zabilježen prvi stan u rodnom listu no čega se uopće ne sjećam, preselio negdje valjda 1933. na Jelačićev trg, a onda 1937. u malu uličicu Baruna Jelačića (nitko nije znao tko mu to bješe, valjda kuzen banov?) izmedju Kastnera i Öhlera, kasnije NaMe, i Bogovićeve (na čijem je uglu i opet kasnije bio skromni Muzej Srba u Hrvatskoj). Naša kuća bila je poznata zbog frizerskog salona Mirko u polukatu, a mi smo bili točno nad njime, zauzimajući cijeli kat: na lijevo vrata u ordinaciju, na desno u stan. Otraga je bilo dvorište preko kojeg se opet video Jelačićev trg, sa banom koji je sabljom ukazivao ne zna se kuda, a na dvorište su dolažili verglaši i pjevali, okrećući ručicu vergla. Kad su svršili bacao im se odozgo sitiš zamotan u komadić novina. Jedna je popevka imala refren:

Adio Mare/ Adio Mare/ Adio mila Maaare!

i ja se ljuto rasplakah zbog Marice: dakle sa 7 godina znao sam što je adio, ali ne da je Mare samo dalmatinska.

A na vrhu kuće bila je terasa na koju se stizalo liftom. Kako sa nje tako s prozora prema ulici fino se špigrilalo: bacalo krug svjetlosti odbijen od ručnog špigla bilo u suprotne sobe, bilo prolaznicima na uličici ili čak u llici ravno u oči. Ako se tko zaustavio i počeo zvjerati uokolo, brzo smo se sakrili (to su obično rada dva prijatelja zajedno, no u dosadne nedjelje ili slične praznike moglo se i sâm).

Darko Suvin, rođen 7/1930, živio je od 12/1941. u internaciji s roditeljima na Korčuli, oslobođenoj nakon sloma Italije 9/1943, a evakuiran je s majkom pred nadiranjem njemačke vojske u zbjegu 10/1943. Otac mu je otiašao u partizane kao liječnik, bio je g. 1945. šef saniteta grada Splita, zatim u Vojno-medicinskoj akademiji u Beogradu, a na povratku u Zagreb osnivač Stomatološkog fakulteta, umro 1992. Darko i majka vratili se iz Barija (gdje je pohadao 4. i 5. razred gimnazije) u jesen 1945, završio je IV. Mušku realnu gimnaziju g. 1948, studirao na Tehničkom fakultetu od 1948. (inžinjer kemije 1954) i na Filozofskom fakultetu od 1951. (diplomirao anglistiku i francuzistiku 1955), doktorirao na Ivi Vojnoviću 1970. Član SKOJ-a od 1945, član KPJ/SKJ od 1948, član Društva književnika od 1954, jedan od urednika *Studentskog lista* u 1950-im godinama. Pisao kazališne kritike, eseje, prevodio poeziju i drugo s engleskoga, studirao u Engleskoj 1954/55, USA 1965/66, na Sorbonni 1970. Sudjelovao u studentskom teatru 1950-ih-60-ih godina, asistent za teatrologiju na Katedri za komparativnu književnost 1959-67, predaje u USA 1967/68, te na Sveučilištu McGill u Montrealu, Kanada, 1968-2000, gdje je postao redovni profesor za anglistiku i komparativnu književnost i član kanadske Akademije nauka (RSC). Bio su-urednik *Science-Fiction Studies* 1973-81. i urednik *Literary Research* 1985-95. Otišao u mirovinu, sa suprugom Tuzlankom, u Lucci, Italija, od 2001. Objavio 16 knjiga o SF i utopizmu, dramaturgiji (posebno o Brechtu i o Japanu) te kulturno-filosofskim temama; od njih je jedna knjiga stihova na hrvatskome, a dviye stihova na engleskome; također preko 500 članaka i eseja, sve poglavito na engleskome; posljednji mu je naslov *Gdje smo? Kuda idemo?: Za političku epistemologiju spaša*, Hrv. filozofsko društvo 2006.

Najinteresantnije, mada meni egzotično strane (no ne više nego veliki dio zbijanja uopće za pučkoškolca), bile su političke pjesme, jer su bile koračnice, pjevale su ih čete što su za posebne prilike stupale po llici ili drugdje, u striktno trohejskom ritmu sijeno-slama:

Marširala, marširala, Kralja Petra garda (rivali su pjevali: Mačekova garda)/ ... Korak ide za korakom/ A ja junak pod barjakom/ Boj se bije bije/ Zaastava se vije/ Za slobodu naroda (ili: Hrvatske)

Valjda je u tu atmosferu konkurentnih nacionalizama spadao i pjevani distih "Srem Banat i Bačka/ Tri srca junačka", ne znam je li u srpski ili hrvatski kut (ekavica pri tom ne pomaže jer je bila sveprisutna u zagrebačkom kajkavskome, nije badava zamisao 1920-ih za zajednički srpsko-hrvatski književni jezik, najpoznatija po Krleži, bila štokavska ekavica latinicom). No jasno je bilo tko pjeva "Još Hrvatska nij" propala/ Dok mi živimo,/ Visoko se bude stala/ Kad je zdignemo /?" ili pak "Ustani bane/ Hrvatska te zove zove/ Ustani baane / Jelačiću!". Opet je bilo manje jasno kod kajkavske pjesme s refrenom "Ja sem Varaždinec, Varaždinec, domovine sin/ Pravi sem fakin": "Imeljesem jen škrlek,/ Puh-nul veter zel ga vrag", koja se čini previše boemskom.

Danas bih shvatio kao poluparodiju i prevođenje koračnica u mol, da tako kažem, slovensku pjesmu *Regiment po cesti gre* (andante, kao neki već umorni regiment, s pauzama); zatim identični bis, pa onda nagla promjena ritma, ubrzanog

dvostruko u presto: "Regiment po cesti gre/ A moj fantič z nimi je/ Zelen zelen pušlek /?/ ma". Uopće je u Zagrebu odnos prema slovenskim pjesmama bio ponešto posprdan, kao prema zaostalom seoskom folkloru. Takva je bila šaljiva "Pastirica juho kuha/ V juho joj je pala muha/ Pastir poprau >juhej, juhej</ Ta-kšno juho sama jej!"

Gradski su povici valjda već bili osiromašili, u doba radija i razglasnika te gramofona, kao i svjetlećih reklama. No još su potkada prolazili popravljači, uzvikujući po ulicama i dvorištima, "Lóncerajngle kúpujem, stare fláše!" i "Péeska, béelega péeska!". Tamo su bili i raznosioci novina, mladi ljudi koji su vikali "ju-

tarnjiliist". A raznobjerne reklame bile su samo na vrhu Jelačićevog trga, s obje strane prolaza na Dolac: na lijevo, gdje su 30 godina kasnije stanovali Eliza Gerner i Tito Strozzi, "Rosija fonsijer" (potpuno nerazumljivo magično zaklinjanje, ne samo nama djeci), a na desno, iznad nadsvođenog prolaza s unutarnjim studijskim poslijem rata bio I. Rejonski Komitet Narodne Omladine i SKOJ-a, Assicurazioni generali. Danas lijepo shvaćam da su to bili na Balkanu konkurentni kapitali iz Trsta i francuskih ulaganja u carističku Rusiju ...

Pokatkad bi me vodili na muzičke priredbe za djecu, mislim da se specijalist za njih zvao Mladen Širola. Jedna je bila u kinu Balkan, u prolazu između Varšavske i Masarykove, valjda prigodom božićne sezone, jer sam zapamtio refren "Krampus, krambus ide kroz grad/ Čuvajte se dječice sad!" Krampus, jarko crveni vrag s rogovima i repom, bio mi je nekako blizak te sam na nekom maskenbalu, na koji sam išao s mojim dalnjim rođakom Dragonom, navukao tu cijelu vruću presvlaku na sebe. Možda je iz takvog dječjeg mjuzikala ili varijetea izreka "Eta, eta, to se zove cvilidret", pa se cvilidretu zvalo dijete koje je previše cmizdralo. Također iz njega, ili iz neke slikovnice, uzrečica "Na to kaže ha ha ha/ Eto crnog žohara!" koja se navodila kad sam htio istaći da je nešto smiješno. Naš familijarni jezik bio je pun takvih agramerskih uzrečica, koje su nadopunjale tradicionalnu mudrost poslovica.

Bilo je i pjesama "umjetničke" klase, nerijetko lijepih kao "Tiha noć je, moje zlato spava". Začudo se malo njih sjećam, na klasičnu muziku i kompleksnije melodije orijentirao sam se tek kao tinejdžer. Pa i za *Tihu noć* sjećam se da su "na granu" bili palii "sićani slavuji" zbog neobičnosti pridjeva: "Tiho pojte, sićani slavuji-vuji/ Da se moje – zlato ne probudi".

Bilo je, mada ne u mojoj familiji, i gramofona koji su se moral ankurbati ručno, sa starinskim pločama. Upariženi Tito Schipa bio je omiljeni tenor medenog glasa i sentiš pjesama, valjda iz filmova: "J'attendrai/ Le jour et la nuit j'attendrai toujours/ Ton retour...", a dalje je išlo i kao "car l'oiseau retourne/ dans son nid".

A onda, *last not least*, pjesme izravno iz filmova. Popaja sam već poznavao iz tjednog comic stripa *Mika miš i sličnih zagrebačkih stripova* – tako, impresivno crtani i uopće tajanstveno sugestivni *Stari mačak* – koji su se kupovali u kiosku isto na početku Zrinjevca, te iz dodataka u novinama. Jedna je serija bila zvana *Profesor Boltek*, koji je usred potpuno čelave glave imao jednu dugu dlaku što se uvijala uvis u obliku upitnika. Otkako se i moja kosa prorijedila (nešto manje od Boltekove) stalno pazim da mi ne strši koja središnja las ... Silno me se dojmila iz takvih stripova jedna serija, prije Popajeva nego li Mikijeva, gdje neki podzemni tajanstveni stanovnici vuku žrtve dolje k sebi. U Korčuli sam, g. 1942. ili 1943, video i film iz serije *Flash Gordon* (na Marsu?) gdje su zli ET bili glineni i jednostavno bi se odlijepili od stranâ tune-

la kojim su naši junaci, Fleš, Dejl i Doktor Zarkoff, prolazili. Ta-ko je u moj život ušla i naučna fantastika, u znaku straha od ne- znanih ktoničkih sila koje te mogu prevesti u anorgansko stanje.

Popajevi su pak crtići uvijek bili praćeni sa *signature tune*: "Ja Popaj sam svima znan/ Špinat jedem svaki dan/ Od toga sam snažan, i silno kuražan/ Ja Popaj sam svima znan/ Tuut, tuut!?" (= dva zova brodske sirene, valjda što je bio mornar). Moram pri- znati da je kao ekonomska propaganda, uz sliku Popaja kako ha- lapljivo guta cijelu konzervu špinata i onda smjesta raskida svo- je lance, pobjeđuje nokautom podmuklog Hromog Dabu i oslo- bađa ugrabljenu Olivu, ovo izvršilo svoj zadatak i ja do dana da- našnjega rado jedem špinat, kao iznimku u nehajnom odnosu prema zelenju ...

Usto je išla i rugalica. Rugalice i razne druge travestije ili ko- mične prerade popularnih pjesmica na istu melodiju bile su sil- no proširen i važan dio pučke svijesti, a tko ih je sačinjao ostaje potpuna misterija, no svakako su se širile anonimno od usta do usta. U ovom slučaju: "Popaje ti si lud/ Oliva te traži svud/ Oliva te traži, tamo na plaži/ Popaje ti si lud/ Tuut, tuut!" U slučaju fil- ma *Bel ami*, kome je prethodila reklama s istoimenom pjesmom, ne znam zašto na njemačkome: "Bist nicht schön, noch char- mant, bel ami", čemu je valjda slijedilo nešto kao "ali te ipak sve žene ljube", to je postalo "Nisi lijep nit si mlad, bel ami/ Nego ru- žan kao vrag/ Bel ami, bel ami, bena si!" Valjda je iz nekog filma bila i pjesmica „Tri brata Ric/ Sjeli su na špic/ I pričali su jedan drugom vic“ (braća Ritz, pronašao sam kasnije u USA, bili su stvarno komičari 1930-ih godina, na početku slavniji od velike braće Marx).

Rugalice su često, možda češće nego pjevane, bile izreke puč- ke mudrosti: "Ja te volim/ Ne mogu ti reći/ Srce mi skače/ Ko paj- cek u vreći"; "Tko rano rani, cijeli dan zijeva".

Posebna podvrsta humora bio je đački, i to specifično gim- nazijski, koji je bar u nižim razredima bio sasvim *unsophistica- ted*, čak prostački. Elitnu gimnaziju pri Wilsonovom trgu (IV. mušku, u koju sam se vratio krajem 1945, kad se trg prilagodio rednom broju Svjetskog rata postavši Ruzveltovim) pohađao sam samo jednu godinu, 1940-41, skraćeno zbog izbjivanja rata. Osim promjene jezika od francuskog na njemački zbog kratkotrajnog približavanja kneza Pavla ka Hitleru, ostali su mi u pameti pje- sme i rugalice prije i poslije razredâ. Profesor pjevanja imao je veliki madež na licu i zvan je bio Cveba: "Pogledajte vola/ Cveba vozi kola/ Na kolima bik/ To je Cvebin lik". Prakticiralo se i ma- gično zaklinjanje: "Diša piša bit će kiša" (diša = direktor, glavni autokrat). Sami satovi pjevanja bili su često nehotične parodije, uz lijepe pjesme kao "Ježole, dragole, dragi druže moj" morali smo zborski pjevati nekakve tobož bajkovite pričice kao "Cin can cvrgudan/ kaj bu maček s žirekima/ svinjice bu hranil!", koje su se klizale gore-dolje po notnoj skali, valjda na pouk pjevačima.

Sugestivno prevodenje Slavka Vereša, naslovna stranica knjige — Dr. Hofman — S. Vereš: *Janko Rasčupanko*, Zlatna knjiga za našu djecu, Naklada Naša gruda — Zagreb, Zagreb. (1925, hrvatsko izdanje knjige — Heinrich Hoffmann: Struwwelpeter)

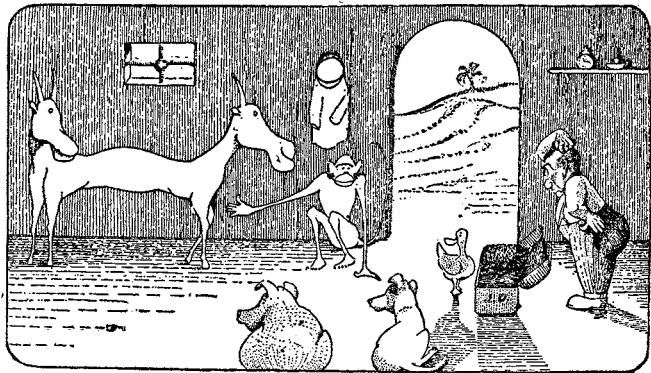
Na normalni pak izraz ljutnje, "odi vrit", odgovor pogođenog je "odi dublje pa buš sit". Koprolalija ta posegla je i za latinske, dakle već u srednjoj školi: "Ave Cezar imperator/ Moje riti ventilator". Takva je plima dnevno zapljuskivala djecu.

Pred rat se kajkavsko crno ruganje (vidi *Djetinjstvo u Agramu*) počelo politizirati, tako u varijeteu ili kabareu Črleni lajbek u Ilici, gdje su glumci-komičari ljevičarske – kako su poslije rata svojatali, komunističke – orientacije pjevali popularne pjesmice koje su dolazile i do ušiju djece kakva o kabareu još ni saznala nisu. Zamotano je to bilo u pučku (glumljenu) naivnost:

Rekli jesu kume Nino/ Joj mene joj, joj mene joj,/ Da je staro vino fino,/ Joj mene mene mene joj. Refren: Joj mene joj, joj mene joj,/ Črleni lajbek moooj/ (bis)

A onda bi došao žalac, često recitiran bez pijeva: "Ponosno sad Turci vele/ Ne bojimo se mi za Dardanele/ Nato kaže Ismet Ineni/ Joj si meni, joj si meni." Ili stihovi o cijenama na tržnici, od čega se sjećam samo "Sirotinja rája/ Pošto komad jaja?".

⁰² Kako mi je to protumačio pok. Stanko Šimić u jednom razgovoru o Društву hrvatskih prevodilaca, prevod ne dolazi od "prije voditi" nego "preko voditi", te je lažno pripisan starom "jer"-u i ne smije se "jotirati". Društvo je uobičajenim ekstremizmom, koji se nama mlađima sviđao, dvostrisno zvao onima koji Hrvatsku vode preko vode.

"Patka, koja je upravo spremala kovčeve, poviće: 'Unutra!', a Či-Či uvede sav ponasan životinju u kuću i pošake je doktoru.
'Kakovo je to čudovište?' pitao je John Dolittle i buljio u neobično ovo stvorenje.
'Bože pomozi!' reče patka. 'Kako ta životinja može misliti, kad ima dvije glave?'
'A baš i ne izgleda, kao da mnogo misli', reče pseto.
'Ovo je, dragi doktore', reče Či-Či, 'Gurnime-Povuciga, najređa životinja afričkih prašuma, jedina dvoglava živina na svijetu!'"

Gurnime-Povuciga, crtež Hugh Loftinga iz knjige — Hugh Lofting: *Doktor Dolittle i njegove životinje; Zgode i nezgode dobrog doktora u afričkoj prašumi i na debelom moru*, preveo Ivan [Ivo] Hergešić, Minerva, Zagreb, 1933.

Od filmova najpopularniji su za djecu bili Stanlio i Olio. Kad su ih natjerali da igraju komičnu potporu u čudnim *musicals*, došlo je do filma *Fra diavolo*, čija je *signature tune* (valjda po Auberonu) bila:

Na visokoj pećini/ Stoji junak veseo mlad/ Fra Djavolov se čuje glas:/ "Djavolo djavolo"!

Ali opasno su im konkurirali Širlika (Shirley Temple), lijepa curica s blond ringlicama izbačena iz bogatog penzionata u snijeg da traži svog ranjenog oca po bolnicama poslije Burskog rata, u koju smo dakako svi bili zaljubljeni, te Errol Flynn kao Robin Hood i valjda kapetan Blood, sve to u obližnjem kinu na Ilici koji se poslije rata prozvao *Lika Chaplinove kratke filmove* video sam tek 1941, u jednom privatnom krugu za jevrejsku djecu koja nisu smjela u NDH školu.

* * *

Osim mora najjasnije su slike u knjigama, pogotovo u atlascima. Od knjiga, čini mi se, dobrog predratnog izdavateljstva za djecu ostale su slike iz *Janka Raščupanca*, svakako zbog preuzetih hiperboličnih i karikaturalnih crteža originalnog njemačkog *Struwwelpetera*, no potpomognuti sugestivnim prevodom:⁰² u prvom redu sâm naslovni Janko, sa noktima i lasima koji mu strše svuda uokolo naokrug, pa dečko koji odbija jesti juhu i na koncu se stanji kao šibica i odleti ispod kišobrana, nazvan Jušić Sušić, i mnogi drugi. Valjda je iz te knjige i distih "Junačina Janko/ koji priča sve natanko" kakav se rado citirao u familiji kad je net-

ko previše pričao. Iz druge su sasvim neortodoksne slikovnica Maks i Moric, koji su kao neki osvetoljubivi demončići samljeli neprijatelja u mlinu, što je dječja psihologija vrlo dobro prima la. U seriji Hugh Loftinga o Doktoru Dolittleu, malom debeljušku koji je razumio jezike svih životinja pa je otvorio za njih kliniku u mirnoj engleskoj provinciji i onda se upustio u niz avantura s njima po Africi i ispod Atlantika, pravi su junaci bile životinje: stroga upravnica kućanstva papiga Polinezija, lakomislena svinjica Geb-geb, jedna važna patka, pa mišeki, psi itd. Najupečatljivija bila je dvogлавa jarcoidna životinja (s po dva trupa koji se sastajahu u sredini) Gurnime-Povuciga, bolja slika dvojstva negoli bog Janus; a usto dvije epizode. U prvoj se simpatični crnački princ vraća sa studija u Oxbridgeu gdje je veslao regatu (nova riječ!) i uvodi u svoju zemlju poštanske kutije točno po uzoru na engleske: okrugle, crvene i s prorezom postrance pri vruhu; samo što nakon više mjeseci krava sruši jedan i otkrije se da je pun pisama. Novopečeni kralj ili poglavica bio je naime zaboravio (ili nije znao) da treba imati i cijelu infrastrukturu poštanske službe, ljudi koji poštu primaju i otpravljaju. Tu ima i ponešto, rekao bih blage, komike prema "nerazvijenima" (Lofting je bio inžinjer u Africi), ali je u biti ozbiljna slika kako se kompleksna struktura modernog života ne može olako presaditi, alegorija za mnogo štošta što se otad u svijetu desilo. Druga i važnija epizoda jest da životinje zaključe kako treba napraviti neku branu da bi se sačuvao habitat, i to izvode ptice donoseći u gustim jatima najprije veliko kamenje (rode albatrosi i druge velike ptice), zatim srednje ptice srednje kamenje, i na kraju lastavice i vrapci šljunak da popuni praznine: prava patrijarhalna ili komunistička kolektivna moba, "od svakoga prema mogućnostima". Engleske sam originale te serije kupio, navršivši pola stoljeća, kompletne u jednom antikvarijatu mislim Njemačke, te ih još pobožno držim i visoko cijenim.

Ništa se ne sjećam o glupim antropomorfnim životnjama Disneyja, mada sam svima znao imena, a zbog Paje Patka u Politici, koji je bio izložen svakog dana u nekom ili kom izlogu blizu Uspinjače, naučio sam mala slova cirilice možda i prije latinice, svakako prije pučke škole. U mojoj zadaćnicima iz privatne škole u Korčuli za kraj 1942., u sastavku Moj životopis (koji ide od "Ugledao sam svjetlo dana" do "Stupanjem u školu počinje drugo razdoblje moga života") stoji da sam "zapitkivao moju sobericu o slovima i brojevima koji su bili izvješeni na tramwayima [sic], te sam tako sa 4 god. znao računati i čitati velika štampana slova". Ne mogu poreći da me se film o Snjeguljici duboko dojmio, dijelom zbog stravične zle kraljice a dijelom zbog pjesama Franka Churchill-a: "Heigh-ho, heigh-ho/ It's off to work we go" i "Some day my prince will come"; imao sam i crtanku Snjeguljice s mnogo slika crno-bijelih obrisa koje je valjalo ispuniti bojenim olovkama. Hrvatski tekst pjesama sam zaboravio no u poslijeratnoj gimnaziji još je postojala rugalica "Hajho, hajho/ Mi vodenjaci smo/ I svako jutro diže nam se to/ Se to, se to, se to" (vodenjak je bio ukrućeni phallus pri buđenju prije prvog pišanja) ...

Predratni izdavači prevodili su finog Ericha Kästnera (*Tonček i Točkica, Emil i detektivi*), i još bolje *Junake Pavlove ulice* sa grupnom lojalnošću i tužnim akordom oko Nemečeka. U Montessori vrtiću na Kaptolu upoznao sam francuske stripove o kralju slobova Babaru gdje me zanimalo kako to da slonić ide na dvije noge i usto još drži krunu na glavi (surla me nije smetala). U takvom primitivnom realizmu djece bio sam majstor, te sam se bunio zašto se kino *Capitol* na Preradovićevom trgu (kasnije Trgu – izgubljenog – bratstva i jedinstva) mora izgovarati *Capitol* a ne kao capica. *Last not least: čudesne Priče iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić, s njenim tintilinićima i drugim pseudo-slavenskim bićima, smješnim, dragima mada tu i tamo zastrašujućima, i sasvim neobičima! Nisam stručnjak za dječju književnost, ali ponešto sam je u svojoj karijeri okrznuo, te držim da bi u oštroj svjetskoj konkurenciji te priče sigurno bile u najvišoj kategoriji, a za mene su valjda i najbolji tekst hrvatske književnosti do Krleže. Nisu me se mnogo manje dojmile ni *Čudnovate zgrade šegrti Hlapića*, stravične i lijepе, s rijetkim fokusom na plebejsku sredinu.

Možda povrh svega, ili najtrajnije, volio sam egzotiku, kojekakve priče o pustolovinama negdje daleko, što nisam poznao ali sam preko knjiga mogao bez opasnosti (kao ziheraš) upoznati. Jarko se sjećam neke dječje verzije *Robinzona*, gdje me je najdublje zadovoljavalo kako je on napučio svoj svijet potrebnim stvarima i bićima (Petko, sulice!), u varijanti bajke gdje našem junaku sve ide na ruku (a Robinsonu je providnost dala alatnicu njegovog društva, što mi je kao studentu književnosti zasmetalo). Poslije je isto to bilo zgodno i kod Jules Vernea: "kakav stil, same imenice", primijetit će Apollinaire. Oduševio sam se kad sam kod Marxa našao Robinzona kao primjerni lik za buržoaski individualizam, i svoju prvu knjigu *Dva vida dramaturgije* podjelio, ponešto manihejski, na "Robinzona" na svom omeđenom otoku i "Kolumba" (dakako Krležinoga) koji plovi k novim vidićima. I kod Nietzschea sam usvojio onu njegovu stranu koja je zvala "Auf die Schiffe!".

Podvrsta egzotike bile su grčke legende i mitovi, u nekoj slavnoj njemačkoj preradi kao *Priče iz stare Grčke* ili nešto sličnoga. To me je toliko zaokupilo da sam sa 10 godina sjeo i počeo pisati roman (ništa manje) o dolasku Dorana sa Sjevera, upravo prelaze na konjima brdo sa hrastovom šumom na Atici i spaze obalu na kojoj će izgraditi Atenu. No nakon tog *tableaua* nisam znao kako dalje, niti s likovima niti sa zapletom, i taj sam opis valjda u očaju bacio. Ipak mi je Helada, pogotovo Atena, no i Jonija, ostala velikim uzorom ljudskosti, to će se vidjeti i u mojoj poeziji, a prvo predavanje kao novopečeni asistent na teatrologiji u starim prostorijama u Čirilometodskoj ulici održao sam mislim godine 1961. o Eshilovoj trilogiji *Orestije*. Kasnije su pridošli novi uzori, najprije Renesansa i Engleska, pa onda Brecht, Kina i Japan, a i Helada je redimenzionirana nakon Nietzschea i Rohdea i Kembridžske škole, no nikad je se nisam odrekao: danas pišem o Epikuru, pastiširam Psapfo (Sappho za Latince) i svojim se osrednjim starogrčkim mučno probijam kroz Eshilovog *Prometeja*.

* * *

Valjda od 1933. do 1937. stanovali smo na Jelačićevom trgu blizu ugla Duge ulice – u tome vidim sposobnu ruku maminu koja gura vidljivost tatine zubne ordinacije. Kuća se šestogodišnjem djetetu činila visokom sivom i tmurnom, ulazilo se kroz odulju vežu odijeljenu od dvorišta ogromnim dvokrilnim staklenim vratima. Vraćamo se odnekuda, ja sam se otrgo od djevojke i trčim da uđem, hvatajući kao obično okomitu ručku na staklu rukom da gurnem krilo. Promašio sam, ruka mi lupi svom snagom kroz staklo a ja glavom ispod ručke, krv curi. Djevojka vrišti, zove "milostiva", mama dojuri i ja sam u autu koji vozi do dječeg liječnika Doktora Jungwirtha, mislim u Draškovićevu. Ne sjećam se nikakve boli, valjda sam bio pod šokom od užasa, niti na tri mala šivenja od kojih još imam trag, jedan blizu ručnog zglobovog drugi na dolnjoj strani ruke (na sreću nije prezan pulz! kaže doktor), i treći iznad desnog oka na obrvi.

Sad vidim da je to bio možda moj prvi susret sa smrtnom opasnošću, prouzrokovana hitnjom, uvijek mi se, sve do danas kad to počinje pomalo popuštati, nekud žurilo, usto sam mislio na stvari koje su me zanimala a ne na ono što bi ovog časa bilo fizički nužno. Zato me automobili nisu voljeli, imao sam dvije gade nesreće, jedna na autoputu blizu Slavonskog Broda te jedna na Pantovčaku na ulazu u Bučićevu, čiji je rezultat bio dva upropastena auta, a ja sam se slučajno izvukao s ogrebotinama; danas me ne vole mobil-telefoni, jer i ti tirani sile na potpunu pažnju (zato više ne ophodim sa te dvije velesile, koristim pravo štrajka). Štono reče Brecht "Ako me napusti sreća, izgubljen sam./ Zaista, živim u mračnim vremenima". Kazantsakis je proklet od grčke pravoslavne crkve jer je bio, kako ponosno uzvikuje, "slobodan čovjek", čemu bih mogao dodati mnoga druga izopćenja (i sveta ubistva, lomače, pokolje) kroz cijelu povijest, recimo Spinozino – da ne zapostavim, kako se to onda u Kraljevini Jugoslaviji zvalo, "Mojsijevsku vjeroispovijest". Zanimljivo je kako je do neo-turbo-kapitalizma ubijala otvorena ideologija, a danas (osim na zaostalom Balkanu) ideologija smrznuta u tehnologiju... I tako postadoh u starosti tehnonaučni reakcioner, koji od kompjutera prihvata samo fine funkcije super-pisaće mašine, brze pošte i kupovanja knjiga kroz internet, a od auta samo one koje slijede parolu Greyhound Bus Company (kojom sam prošao pola USA) *Leave the driving to us*. Što se aviona tiče, obilno ih koristim ali sa slabim povjerenjem, i svaki put kad se živ i zdrav spustim na aerodrom odahнем: "još smo se jednom izvukli". Štono reče Pavao Štoos, "Vendar vu morje vre vekićevo/Jedno nam leto ka-pnulo srećno" (ili jedan dan, jedan let).

Ne znam jesam li u krvavom 20. stoljeću uvijek uspio biti slobodan, pritisci su bili ogromni, ali sam uvijek mislio i govorio ono do čega sam sâm došao, dakako primajući zdravo za gotovo masu tradiranoga, tâ kako se drukčije može misliti? Zato sam slabo poštivao hijerarhije, mada volim autoritete u koje mogu vjerovati: na svim fakultetima u tri zemlje, ili u Partiji preko

20 godina, bio sam gnjavator. Partijskoj celiji Filozofskog fakulteta govorio bih, kad bi se recimo govorilo o ličnim sukobima, stvari kao "Drugovi, kao što je rekao Gramsci, mi moramo biti kolektivni intelektualac"... Kad su na univerzitetu McGill na samom početku reakcionarne epohe, polovinom 1970-ih, apelirali na moj odsjek da u ime kolektiva (to se po Oxbridge englesko-mo zvalo *rowing the boat together*) prihvativmo povećanje satova za 50% jer to univerzitet treba, ja sam se ustao i rekao da ako to univerzitet treba ja bih nevoljko pristao ali kao dobar sindikalista tražim povećanje plaće za 50%, i jedini među 40 članova glasao protiv. Autoriteti su za mene bili Milton, Swift, Krleža, Shakespeare, Rabelais, Marx, Diderot, Einstein, Chaucer, Shelley ili Brecht, oni žive u meni i dobrim dijelom reguliraju moje misli i postupke. Ima mladenačkih autoritetâ koje danas, retrospektivno, mogu samo većim dijelom ali ne potpuno primiti, na primjer iz lijeve tradicije (jer me ona intimno najviše tangira) Engels, Lenin ili Tito – koji ipak ostaje naš dvostruki oslobođilac, od Hitlera i od Staljina, možda jedini na svijetu kojem je to uspjelo, i u balkanskim razmjerima jedan od najmanje krvavih, čini mi se, monarha. Dakako autoriteti nisu za mene religiozne dogme, mnogo sam pisao o tome što se napr. od Marxa može i više ne može primiti u naše doba. Ima novih autoriteta za koje se u mojoj mladosti nije znalo – Bahtin, Gramsci, Williams, i poglavito Benjamin. Ima pak nečega što bih zvao polu-autoritetima, nai-me opusâ recimo T. S. Eliota (mog uvoda u modernu poeziju na kojeg bih se morao vratiti) ili kasnije Wittgensteina, Nietzschea, Morusa i Ursule Le Guin, iz kojih mogu izvaditi recimo dvije trećine koje su autoritativne, a manji mi je dio tuđ, i katkada (Eliot, Nietzsche) čak mrzak. Slično je stanje s nekom vrstom amalgama Eliota i Nietzschea, Ezrom Pound. A kako natuknuh, i nauka i tehnika su za mene polu-autoriteti.

Otkud moja žurba? Moj nažlost jedini javni ženski autoritet (uz dva privatna, mamu i Nenu) okarakterizirala me je kao "Mach 3". Prelazeći ulicu kao pučkoškolac, volio sam u malom Zagrebu, s malo automobila, preći ukoso recimo od ure na Jelačićevom trgu do ugla Gajeve bližeg mojog kuću, da izbjegnem dva prelaza pod pravim kutem (strašno mi se svidiš Pitagorin poučak, no preferiram hipotenuzu dvjema katetama). Shelleyja sam definitivno prihvatio u svoje srce kad sam pročitao u komentaru *Queen Mab* da je, tražeći besmrtnost kao student u Oxfordu (i njega izbacise kao ateista!), zaključio da se ona može postići neograničenim rastom utisaka i misli na minutu. Ne bih rekao da je strah od smrti, više strah od praznog života. Lakomost, appetit, pozitivni osjećaj, utjelovljivanje (*Einverleiben*): gutanje i probavljanje vanjske materije tako da postane moje tijelo, što nije slučajno i moj glavni filološki postupak, za koji svojatam termin materijalizam. Lakomost za životom. Smrti se nikad bojao ni sam, niti se sada bojim (samo umiranja): posudivši poetsku sliku od Gautame Prosvjetljenoga, velikog polu-autoriteta moje kasnije japanske faze, bojim se reinkarnacije u živinu. Besmislenog života. *Cur vita?*

* * *

Imam 7-8 godina, to znam jer je scena u Baruna Jelačića. Doveden sam pred klavir u čekaonici, u koju se dolazilo sa desnog ulaza na prvom katu prešavši mali unutarnji hodnik kojim je počinjao stan. Lijevi ulaz je za ordinaciju, i tu ulazi samo tata i tehničar ili njegov šegrt Slavko Cvek: ime mu znam jer sam ga stavio u jednu priču (na koju će se vratiti) i zato što je za godinu-dvije otpušten jer je nešto ukrao --senzacija, golicava strava, imali smo u kući pravog tata! Iza lijevog ulaza je tehnička sobica u kojoj su se valjda vršile manje popravke proteza i grijača zubni materijal, jer je tu bilo raznih zanimljivih i raznobojnih materijala kao kaučuk i gips. Iza sobice je još manja u kojoj je samo jedan kauč i neke police sa stomatološkim knjigama; kauč je za pacijente, da se odmore nakon intervencije ako su ošamućeni ili izmrcvareni (mnogo kasnije, mama je jednom aludirala na to da je i za poneku žensku posjetu koja bi bila zadnji dnevni "pacijent"). Prošavši tu malu sobicu dolazi se u ordinaciju, koja je dakle dijelom iza lifta, a na desno od nje je ta čekaonica u kojoj me roditelji pitaju hoću li učiti klavir. Moj bi tata, kao bečki student krajem i poslije 1. svjetskog rata, tu i tamo odsvojao poneki Straussov valcer. To je bilo vrijeme kad je kultura za evropskog građanina značila "parlez-vous français" i klimpranje po klaviru, a za germanofonog usto citirati Goethea, a mnogo više Schillera koji je bio glavni lifierant krilatih uzrečica: "Sieh da sieh da Timotheus/ Die Kraniche des Ibykus!" (kad se nešto čuđno desilo); "Die schönen Tage von Aranjuez/ Sind nun vorbei" kaže otprilike Don Carlos Posi (kad su svršile ferije ili drugo ugodno razdoblje); "Ich kenne meine Pappenheimer" je pak iz Wallensteina (s uzdignutim obrvama, znam ja takve tipove); te dakako "Freude schöne Göttertochter" zbog Beethovenove Devete. Stojim ja dakle pred klavirom s vizijom dugosatnog ponavljanja istih nota, dakle dosadnog gubljenja vremena, i kao iz puške kažem, neću muziku, ja će učiti jezike!

To nije bio novi radikalni izbor koliko naprosto konstatacija svršenog čina: od četvrte sam godine pohađao Montessori špilšul na Dolcu, od štenga odmah na desno, mislim u istoj zgradi u kojoj su poslije stanovalo moje anglističke kolegice, dvije divne kćeri inženjera Oseta, zbilja Osetkinje porijeklom, Ksenija (visoka i crvenokosa) i Nataša (srednjeg rasta i braun kose), obje konačno nađoh udate u USA. U tom dječjem vrtiću, čije su napredne metode uvodile djecu kroz razne igre izravno u govorenje, uglavnom sam učio francuski, dijelom preko pjesmica kao "Au clair de la lune/ Mon ami Pierrot/ Prête-moi ta plume/ Pour écrire un mot/ Ma chandelle est morte/ Je n'ai plus de feu/ Ouvre moi ta porte/ Pour l'amour de Dieu", čemu je Petrica onda odgovarao, nakon ponovljenog prvog distiha "Je n'ai pas de plume/ Je suis dans mon lit", odbijajući kršćansku karitativnost u korist ličnog

Prvi put kod ping-pong stola, Rateče-Planica
15/7/1934.

egoizma. Posebno je bila zgodna ona s refrenom "Sur le pont d'Avignon/ On y danse, on y danse/Sur le pont d'Avignon/ On y danse tout en rond", jer je u svakoj kitici pjevač morao prikazati posebni stalež kako se klanja odn. ponaša, uvođeno sa "[X] fait comme ça" (gesta) "Et puis encore comme ça" (gesta), čemu je obično slijedio aplauz publike. No bar ponekad učili smo i engleski jer smo pjevali i pjesmicu iz *Ostrva s blagom* Stevenson: nas djecu bi poredali u vrstu gdje je svako stavilo ruke na ramena prethodnika/ce, i polako bismo se ugegali u sobu pjevajući uskorak lijevo-desno "Rum tum tum, here we co-

me/ Pirates we are everyone/ Bold and brave, is every knave/ And we like our ale and rum!" (moralne štete nije bilo jer nismo pojma imali kakva su to pića niti što mu je to "knavе").

Negdje kad sam imao 9-10 godina naučio sam i čitati njemački, a uskoro se i u školi prešlo s francuskoga na nj. Iz tog se doba sjećam samo lijepo pjesme o proljeću, valjda je bila ubačena u čas pjevanja: "Kommt in die Wälder,/ Wiesen und Felder,/ Kuku, kuku, tönt es im Wald/ Frühling, Frühling, kommt es nun bald!" No ja sam ga zdušno gutao jednostavno da čitam mog omiljenog Karla Maya o plemenitim Indijancima koji govore "hough" (izgovori haug - pa kalumet, tomahawk, Veliki Duh, bijeli čovjek govori rascijepljenim jezikom) i o gudurama Balkana, isto tako egzotičima za zagrebačko dijete kao i Crvenokošći i Bljedoliki, sve do divljeg Kurdistana. Njemački je onda prekinut (filmove sa Zarah Leander i Marikom Rökk zdušno smo bojkotirali), a otprilike 1949. počeo sam čitati *Das Kapital* (koji osim gnjevnih povijesnih partija nisam baš razumio ali sam vjerovao na kredit) i Engelsa (kojeg jesam), te me je Marx - a kasnije da-kako Brecht te onda Bloch i drugi, sve do Benjamina, moje Sveti B Trojstvo - pomirio s njemačkime. Njemačkim sam prijateljima iz studentskih teatarata u Erlangenu 1950-ih godina i kasnije mogao reći da je moj napredak išao po stazi Karla Ma-, od -ya do -rxa. Kad me evropski predstavnik američkih studenata, posjetnik Konferencije o miru u Zagrebu 1951. na kojoj sam radio kao prevodilac, upitao što da mi pošalje iz Frankfurta (sad mi je jasno da je Clive Gray radio za CIA), rekao sam: izabrana djela Hegela (koja još imam). Maya sam morao tražiti na njemačkome jer sam sve hrvatske prevode, koje sam posuđivao u knjižari u Marićevom prolazu gdje sam svakog dana išao od kuće preko Zrinjevca u školu u Palmotićevu i koju je vodila mamina poznata Mancika, bio pročitao oko devete godine. Poslije rata su u istoj knjižari a onda u stanu tete Polly ?? (amnezija imena - rođaka koja je stanova u Praškoj na samom uglu Tesline, a bila je sama jer joj je muž bio tajanstveno odsutan, naime u zatvoru kao kolaboracionist) došli na red Zane Grey i Max Brand, nastavljajući Divlji Zapad, te se egzotičnog naslova *Jahači rumene kadulje* i egzo-

tičnog imena Lassiter u tajanstvenoj dolini još sjećam; a dakako i Jack London, sve to na njemačkome, u tvrdo uvezanim plavim koricama. Na stogodišnjicu Londonovog rođenja 1976, osjećajući se dužan, a dugovi se moraju platiti, sastavio sam komentiranu bibliografiju njegove SF i kritike o njoj. Danas pak često spominjem njegovu *Gvozdenu petu*, jer se k tome vraćamo... Također sam u to doba napisao kritiku dihotomije između utopije i nauke mog velikog učitelja Engelsa. Japanska izreka veli: Majstora se poštuje nadilazeći ga.

Karla Maya čitao sam često na klupi pri ulaznoj aleji Zrinjevac, prije paviljona, gdje sam se kao manji dečko špekulao, na početku tako da sam donio hrvatski i njemački tekst istog naslova te što nisam razumio pogledao bih na hrvatskome. Morao sam odnekuda dakle imati rudimente, sigurno dijelom iz polunjemačkog agramerskog jezika koji sam čuo od starijih. (Preradovićev slavni stih za *Zoru dalmatinsku* "Zora puca, bit će dana" prevodio se po agramerski "Zora Mädchen wird gegeben". Još gore je prošao drugi stih iz junačke narodne pjesme gdje Kraljević Marko piće vino, koji se prevratio u neke vrsti *petit nègre*: "Halbes trinken, halbes Šarcu geben".)

Ne znam kako se odlučivao Heraklo na raskršću, ali te dvije odluke, o Palestini i jezicima, kao i ona treća sudbonosna da odem iz Jugoslavije g. 1967, meni su se desile somnambulno: izabrale su mene više nego što sam ja izabrao njih. Možda bolje: sazrele su van moje svijesti i kad su nastupile kao evidentne, svijest se onda složila. Heraklu su govorili bogovi, a nama, umjesto boga, podsvijest.

* * *

Ferije su bile važne, ali ne zato što mi se škola nije sviđala. Dapače, vrlo sam je volio, od najmanjih nogu do univerziteta, jer je moja neutaživa znatiželja tu dobila ogromno polje rada, valjda i zato što sam uvijek bio prvi ili medju prvima. Učio sam rado i bez napora (osim crtanja, vladanja i gimnastike, gdje sam uvijek dobivao "vrlo dobar" u roju ostalih "odličnih"), već me u Montessori vrtiću šefica Dédée Vranicani, mamma tadašnja priateljica, zvala "*Je sais tout*". Obiteljska legenda, koja možda razjašnjava nemirno "vladanje", glasi da sam na pitanje tko hoće odgovorati uvijek dizao ruku: "Ja, ja ēu!", pa mi je razrednica jednom, valjda u prvom razredu, taktično rekla neka to zadržim za sebe i poslije sata joj prišapnem u uho ... A napisavši ove uspomene, našao sam i svjedodžbe "privatne pučke mješovite škole Jevrejske vjeroispovjedne općine" za godine 1936/37 do 1939/40. Sve četiri godine potpisala ih je moja razrednica Hanni Flesch, usto prve tri godine "Izvjesnicâ" – naslovljene na "Šlezinger Darko" – "Ravnatelj Kon Fuks Gizela", a četvrte, u Banovini Hrvatskoj, naslovljene na "Suvin Darko" – "Upravitelj škole - Giza Kon Fuks".

⁰³ Vidi sliku s nosom do stola.

No za vrijeme ferija išlo se van grada: nove boje i mirisi, predmeti i aktivnosti, moglo se progutati više svijeta. Zimi se išlo skijati s tatom u Planicu ili Kranjsku Goru: kristijanija, skijering, slalom, veleskakaona! Od tog doba imam nekoliko malih fotografija s tatom i sa mnom na skijama. Ipak, glavne, duge ferije bile su ljjetne. O tome se pak sačuvalo moj prvi književni sastavak, *aetatis meae* 7, u teci s dva sastavka (drugi je o trodnevnoj posjeti Marici u aprilu 1938). Prepisujem ga bez promjene, *tel quel*:

"Bilo je oko 7 sati. Vrlo lijep sunčan dan. U ulici Baruna Jelačića 3 pred kućom čekao je jedan auto-taksi. Uskoro iz kuće izlaze neke osobe i to: jedna milostiva, jedan dječak od 7 godina, jedan dječak od 15 godina, jedan gospodin i dvije djevojke koje su nosile kovčege. Oni uđoše u auto samo jedna djevojka ostane pred kućom mašući rukom. "Vozite na glavni kolodvor", reče milostiva šoferu, koji za čas stavi motor u pogon, i prije nego što si mogao pljesnuti dlanom o dlan, auto se već našao na kolodvoru.

Svi su izašli. Milostiva nešto reče 15-ero godišnjem dječaku, koji se zvao Slavko. Zatim plati vožnju. Gospodin se oprosti od ostalih, koji su pošli na peron. Uskoro je stigao vlak. Prije toga se i Slavko oprostio od milostive, 7-ero godišnjeg dječaka i djevojke.

"Ah poslije podne sam u Sloveniji, u Rateče-Planici. Nestaće Zagreba." Ali već moram na vlak. Već smo zauzeli kupe. Evo mog prijatelja Mladena i njegovog brata. Razgovarali smo se. Voz je išao vrlo brzo. Bio je Express. Išli smo do Podsuseda. Tamo smo stali. 7-godišnji dječak je čitao, djevojka mirno sjedila a milostiva "štrikala" pulover. Tako smo išli malim stanicama. Najednoj je Mladen sišao. Mahali smo mu. Ali u Ljubljani nas je zadesila nezgoda. Neki vagoni su se pokvarili, a s njima i naš. Morali smo izaći i čekati dok ne prikopčaju nove vagone. U Jesenicama smo prelazili, i konačno stigli u Planicu.

Prvo sam gledao kako dječaci igraju Ping-Pong. Vrlo mi se svidalo njihovo igranje.⁰³ U Planici ima lijep bazen i kućica u kojoj se po kiši moglo igrati Ping-Pong; zatim kraj Hotela Ilirije u kom smo mi stanovali ima još jedna kuća, a u sredini divno dvorište. U njemu sam se ja mnogo, mnogo puta igrao. Mnogo puta sam se šetao: na Tamar, jednom na skakalnicu i do jednog potoka čija je voda pitka. Igrali smo se žmure (skrivača na spas), kupali, trčali po šumama i livađi, verali se, a na kraju je tom veselju došao svršetak.

Aha! Još Vam nisam opisao sve. Naš izlet u Italiju. Bilo je vrlo, vrlo lijepo. Prešli smo i Jugoslavensku i Talijansku granicu. U Passo Neved smo ručali. Sjedili smo na travi, jelo smo imali sa sobom, samo smo tamo naručili špagete. Poslije ručka posjetili smo još razna Talijanska mjesta. Kad je došao dan odlaska bio sam vrlo žalostan. Vlak je upravo nevjerovatnom

brzinom išao. Za nekoliko sati sam u Zagrebu. Ali nije bilo tako. Tek u 11 sati smo stigli na cilj. Dočekao nas je Slavko. Konačno smo raskrinkali ove osobe. Gospodin se zvao Dr Miroslav Šlesinger, Milostiva Trude Šlesinger, djevojka koja je išla na put Marica Buvina, djevojka koja nije išla Agica Polak, 15-ero godišnji dječak Slavko Cvek, a 7-o godišnji koji je ovdje opisao svoje ferije Darko Šlesinger."

Moja pučkoškolska učiteljica Hana nadpisala je dolje "Vrlo, vrlo lijepo". Što da kažem o tom sastavku? Očigledna filmska ili stripovska tehnika, očigledni problemi s glagolskim vremenima, mješavina niskog i višeg registra – ja nikad ne bih usmeno rekao kovčeve (nego kufere) ili pljesnuti dlonom u dlani, no znao sam što se za školu "šika" (osim početnih majuskula, učiteljica je samo ispravila štrikala u plela). Osim dokumentarnog vida (stoposto buržoaska samosvijest) čini mi se zanimljivim konačno "raskrinkavanje" – termin je iz maskenbalova, no otkud mi ta ideja: možda prvi nagovještaj posjeta Muze?

U neko toplo doba, valjda za Purimske ferije a možda i ljeti, bio sam na Sljemenu u nekakvom zagrebačkom jevrejskom internatu ili dječačkoj koloniji, gdje smo se nemilice rugali mom debelom rođaku Dragunu koji je morao često trčati na zahod da piški: netko od odraslih imao je u dobroj prosvjetiteljskoj namjeri vrlo lošu ideju da objasni medicinske razloge, pa smo ga otada zvali samo "Blaznkatari". Ljeti sam na Planici i slijedećih godina hodao po šumama s rododendronima i crnim bobicama koje se moglo jesti: gore iza sedla bila je druga država (rododendron, sedlo, država!). No češće se išlo na more: Crikvenica u 1933., valjda prilika moje epifanije, a kasnije tamo ili uglavnom u Novi Vinodolski. Sastavak u mojoj zadaćnici iz Korčule od januara 1943. *Jedno godišnje doba* (između sastavaka *Moj najmiliji poziv*, koji je bio mašinski inžinir jer "mislim onda doći na jedan brod i ploviti u strane krajeve", i *Junaci Pavlove ulice*) opisuje ljeto, "meni ... najmilije godišnje doba zbog školskih praznika".

Jednu od zadnjih godina bio sam na Sljemenu i tamo mi se još najviše svidalo. Bili smo na jednom dobru sa konjima, kravama, psima i ostalim domaćim životinjama. Često smo poduzimali izlete, katkada i do 3 sata hoda u različite lugi, a jednom čak do Stubica i Stubičkih Toplica. Vidjeo sam mnogo od šumskog života i života na dobru ...

Godine 1938. ili '39 bio sam ljeti u Novom u koloniji koju je vodila spomenuta Dédée. Spavali smo u nekoj velikoj sali, mi-

Naslovna stranica knjige – Franjo Molnar: *Junaci Pavlove ulice; Roman za djece*, Minerva, Zagreb, 1933. (ilustracija Andrije Maurovića, prijevod L. Matijević, tj. prema katalogu NSK-a Vaso Bogdanov)

slim depandansi hotela, nas tridesetak ili više, što je imalo tu dobru stranu da se Dédée pred spavanje presvlačila pa sam mogao, fingirajući spavanje, potajno viriti. (Još sam bio više grudno nego genitalno orijentiran.) Ipak mi se taj kolektivizam duboko zamjerio, ne znam točno zašto, i napisao sam gorak protest dopisnicom kući, našto je nastala velika uzbuna i čini mi se da je mama dojurila u Novi. Ne znam kako se to svršilo no znam da sam cijelog života trebao a room of my own, kako to fini reče Woolfova. (Moj brak traje sad evo 45+ godina dobrim dijelom zato što su spačave sobe odvojene i kuca se na vratima.) U Manhattanu sam negdje oko 1967. posjetio tada prijatelja SF pisca Chipa Delanyja koji je živio u komuni, i sasvim se zgrozio: ako su higijena, jedan-na-jedan seks i samoopredjeljenje buržoaske vrljine, valjda sam duboko buržoaski nastrojen (samo me moja klasa izdala).

* * *

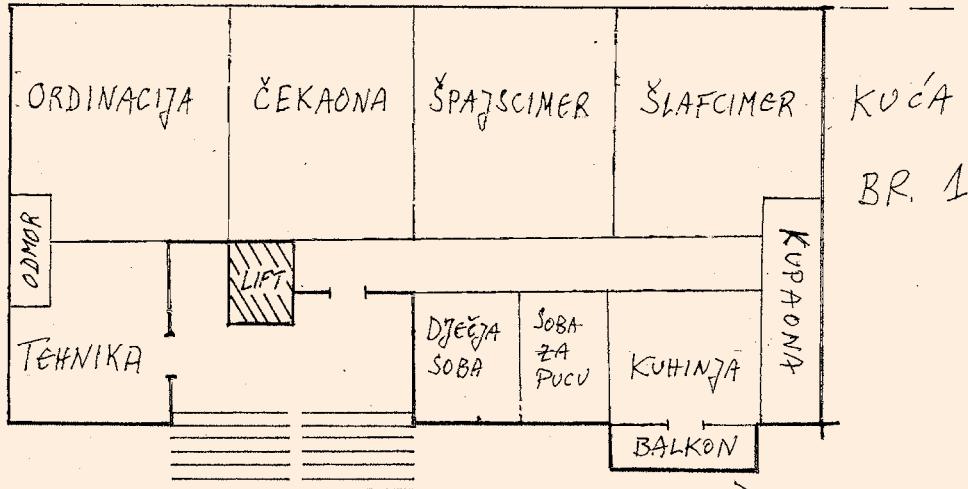
Još o stanu: na Baruna Jelačića gledale su četiri sobe velikih svjetlih prozora: ordinacija, čekaonica, špajscimer, te mamin i tatin šlafcimer. Iz njega je pod pravim kutem vodio mali badecimer. Taj je imao dva vrata jer je tu svršavao uski hodnik koji se protezao preko cijelog stana – od ulaza i čekaonice na desno, pred moje djetinje sobice, pa pored djevojačke sobice za Maricu, i prije nje Pepicu, i konačno pored kuhinje. (Pepice se sjećam samo zato što mi je mama kasnije govorila kako sam učio hodati uz njenu pomoć i skandiranje za korake "di-da du-da Pe-pi-pa!") Hodnik je bio pokriven linoleumom i za moje potrebe kratak jer sam se po njemu vozio na plišanom sloniću s drvenim kotačima. Ti su desni prozori, a zatim i mali balkon na koji se dolazio od kuhinje, gledali na dvorište, u smjeru trga i Gajeve ulice, te su se novčići uličnim pjevačima bacali s balkona. Moja je dječja sobica imala vrata sa zamućenim stakлом, čija je loša strana bila da se vidjelo svjetlo pa sam u noćne sate nakon lijeganja morao potajno čitati pomoću džepne lampe ispod jastuka. Mislim da je imala i stolić te male škafale za moje knjige. U djevojačku sobu i veliki šlafcimer "nije se išlo", to se ne radi.

U svim drugim zagrebačkim stanovima, koliko znam, kraj kuhinje bila je špajza u kojoj su se čuvale tegle sa džemom i drugim đakonijama, no ovdje ne znam. Možda zato što sam u kuhi slabo ulazio, osim kad se trebalo na balkon.

Ispod stola u špajscimeru mogao sam se igrati kad odraslih nije bilo. Mutno se sjećam nekog prijatelja koji je stanovao ne-

STAN DR MIROSLAVA SUVIN
BARUNA JELAČIĆA 3/I
1937-41

UL. BARUNA JELAČIĆA

gdje blizu u Baruna Jelačića, možda Janko? Jasno se pak sjećam da sam s njime ispod stola vršio imaginarno brođenje, dakle izmišljenu pustolovnu priču, od Bangkoka po otocima Holandske Indije (kasnije Indonezije), a otkuda mi je to došlo prije čitanja Jules Vernea – na Korčuli – i Salgarija – u Bariju – ne znam, možda pomorska varijacija na savane i gudure Karla Maya. Igra je brzo prekinuta jer prvo nisam znao što bi se trebalo desiti (zato nisam postao romanopisac ni dramatičar, moje možda najveće žaljenje), a onda jer me Janko duboko uvrijedio gadno slagavši o nečem važnom. Zamrzio sam ga i prekinuo s njime zauvijek. Apsolutistički sam poštivao lojalnost – držim da se to može primjeniti na druge važne lomove u mom životu, uključivši onaj s Filozofskim fakultetom i odlaskom iz Zagreba.

No geografija i atlasi su me uvijek i neprekinuto fascinirali. Mislim da sam znao sve zemlje i njihove prijestolnice napamet, od Gothaaba Groenland do Wellingtona New Zealand, a u Bariju i savezne države SAD (kad je na dnevnom redu bilo da eventualno odem tamo); te veliku većinu rijeka i drugih gradova. Banovine Kraljevine Jugoslavije imale su lijepa riječna imena: Dravska Savska Primorska Drinska Moravska Vardarska – što je pred rat prekinuto uspostavljanjem Banovine Hrvatske. Sve su države, kao i banovine, bile obojene različitim bojama, koje su sugerira-

le homogenost svakog teritorija. Samo su se u novim atlasima ponegdje boje mijenjale i premještale, istobojne plohe širile su se ili sužavale. Najimpozantnije bile su velike jednobojne plohe na mojoj Mercatorovoј projekciji: svijetlozelena Rusija, žuta Brazilija, plava Francuska s pola Afrike, a ponajviše mali ružičasti otok Britanije koji je svoju boju bio umetnuo po kutowima i prostranstvima cijelog svijeta uključivši ogromnu Indiju, Kanadu i Australiju. Adresu koju je ovjekovječio Thornton Wilder znao sam mnogo prije čitanja divnog mu komada *Our Town*: Darko Šlezinger, ulica Baruna Jelačića 3/I, Zagreb, Jugoslavija, Evropa, Zemlja, Sunčev sistem, Mliječni put, Svetmir. S istog razloga zanimale su me marke, koje sam skupljao u albumima, a pružale su i očiglednu pouku iz mijena povijesti: najprije su tu bile serije Austro-Ugarskih izdanja nadštampane pečatom SHS, onda slike kralja Aleksandra u SHS i zatim Jugoslaviji, onda Aleksandar sa crnim obrubom, onda dječačka glava (bubikopf) kralja Petra ... Dakako, egzotične zemlje i kolonije bile su puno zanimljivije, imale su kojekakve mnogobojne slike kakadua ili kolibrija idaleka imena: Tannu Tuva, Mauritius (s dodom), Eire, Cape of Good Hope (Rt Dobre Nade, možda najdivniji toponom do kojeg smo se dovinuli).

Ako nisam bio nadaren u izmišljanju novih situacija, možda jesam u kontaminiranju i preradi zadanih (predestiniran za kritičara). To važi i za igre, koje sam izmišljao samo kad slučajno nisam imao što drugoga da radim. Jednom, kad sam se u krevetu oporavljaod prehlade i imao atlas te blok velikog papira, izmislio sam nešto što sam kasnije sreo pod naslovom "budućih ratova" (nije bilo teško doći do te ideje kad su novine svakog mjeseca oglašavale novi rat). S nekim sam prijateljima bio igrao "podmornice": dva igrača nacrtala bi svaki na svom računskom papiru po dva kvadrata od, mislim 10x10 kockica, jedan svoj jedan protivnikov. U svoj se smjestio 1 bojni brod od 4 kockice, 2 krstaša od po 3, 3 razarača od po 2 i 4 podmornice od 1 kockice, tako da im se rubovi ne dotiču; protivnikov je pak bio prazan jer je smještaj dakako bio tajan i valjalo ga je saznati naizmjeničnim salvama od po 3 hitca. Salve su bile kodirane kao u šahu, tj. rekao bih suparniku recimo A5, na što je on morao (korektno, inače bi došlo do svađe!) odgovoriti "pogođeno" ili "ništa", obično naprsto da ili ne. Pogođena se kockica ucrtala u protivnikov kvadrat i tako se (što brže) sticala slika o njegovom bojnom rasporedu. Nakon 3 hitca na redu je bio on a ja sam odgovarao, i tako sve dok jedan od nas ne bi prvi uništio cijelu protivničku flotu. Ja sam to pak adaptirao na rat, i to između Čilea i Perua, tako da

sam protivničke flote izgradio prema broju primorskih gradova koju je dotična zemlja imala u atlasu (gdje su bili obilježeni kružićima raznih oblika i boja). Grad preko 1 miliona stanovnika vrijedio je za bojni brod koji je palio salvu od po 4 hitca, preko pola miliona za krstaricu čija je salva bila 3 hitca, preko 100.000 za razarač sa po 2 hitca i preko 50.000 za podmornicu sa tek jednim hitcem (torpedom?). Time sam dobio jačinu flote bespriječnim postupkom primitivnog ekonomskog materijalizma, te je Čile recimo imao salvu od 25 hitaca a Peru samo 19.

Brodovi suprotnih flota bili su nacrtani na velikom kockastom papiru otprilike kao u igri Podmornice samo što sam im malo modificirao tlocrt, razarač je napr. imao bazu od jedne kockice ali onda dvije zavinute strane ili luka koji su se sastajale u šiljku nakon 2 kockice, a bojni brod i krstarica bili su naprsto leća od dva luka duga 4 ili 3 kockice. Flote su postavljene jedna nasuprot drugoj na gornjem i donjem kraju papira, pucanje se vršilo naizmjenice, najprije salva od 19 hitaca za Peru onda od 25 za Čile. Salve sam izvodio za obje strane ja, kao neki Homerov bog iznad sredine ratišta ali sasvim nepristrano, ciljajući zašiljenom olovkom na nacrtane tlocrte brodova naprsto kao pisar ili sekretar sudbine, pa što bog da i srća junačka (Jelačićeva devi-

Znani preci 1 (po maminoj strani)

Podaci iz razgovora s mamom, krajem 70-ih godina? [Uglate zgrade, kao i komentar nakon Schwarzovih, su moji dodaci.]

Schwarzovi

Moj pradjed po baki zvao se David Leb Schwarz, rodjen oko 1830?, oženio Cäciliju [živio valjda uglavnom u Grazu], djeca:

— Rosalie (najstarija), r. 1858, udala se za direktora Jevrejske škole Ungara; imala je jednu kćer Paul(in)u, koja se udala za Gezu Krausa u Grazu, imali su 2 kćeri i jednog sina: kći Klara Kraus [mamina omiljela prijateljica, vidi sliku iz 1918] udala se oko 1920, nju, muža, roditelje i jednog sina zaklali su ustaše; kćи Annie Kraus udala se za Engländera; sin "Bubi" Marcel Kraus imao je radionicu košulja, oženjen; Annie i Bubi otišli su u Englesku, živjeli su u Londonu na Finchley Road, otišli u Kanadu odn. New York oko 1948.

— Šandor Schwarz, imao je tekstilnu trgovinu u Grazu, preselio se u Zagreb oko 1900., igrao poker, bankrotirao, umro oko 1930. Imao je katoličku prijateljicu u Grazu koja je primila jevrejsku vjeru da se uđa za njega, umrla od tuberkuloze oko 1910. Nije imao djece.

— Josefine (Pepi), r. 1860, udala se za Heinricha Herzera, imao trgovinu živežnih namirnica u Petrinjskoj ulici, oboje umrli prije rata, djeca:

Elsa udala se za Grossa u Koprivnici, nju i kćer Nadu zaklali su ustaše; njena kćи Milica Gross udala se za apotekara, imali su 1 kćи, otišli u Izrael; treća kćи Hilda udala se za Lea/Lavoslava Štern [mutno se sjećam Hilde Štern, živila je u Vlaškoj ulici]; sin Rikard Gross, oženjen Zorkom, imali sina Ivu. Rikard i Hilda [a s njom i kćи Mirjam, moja crnokosa simpatija] otišli u Izrael oko 1936, Leo umro. Rikard i/ili Ivo možda su kasnije otišli u USA ili Italiju.

— Berta, r. 1862, u. 1935, udala se za Mirtza Herzera [možda brat Heinrichov?], djeca:

Erna Herzer; Marta udala se za Stašu Rosen-Robića, oboje izbjegli i živili s nama [nazalost] u Korčuli 1941-43; Milan Herzer, otišao u South Carolina, USA, prije 1941, onda je tamo došla Erna, a nakon 1945 Marta i Staša koji se otad potpisuje Robich [mama je imala neki vrlo udaljeni kontakt s ovim dvoma i čini mi se Erninim sinom Yovom u godinama 1950-60, mislim zbog legalnih poslova oko groba Herzerovih, ali oni su se očigledno strašno bojali kontakta s bilo kim i za "Željezne zavjese", dosadni i sitničavo čangrizavili malograđani].

[Postojali su još i Max Herzer, umro 1925, i valjda neki drugi Milan Herzer, umro 1931, jer su oni bili zakopani u grobu Herzera na Mirogoju zajedno s Bertom, a koji je grob onda pripao mojim roditeljima, i na koncu je prodan 1984.]

— EMILIA, r. 1864, udala se za Isidora WEISER-a [trgovac, na kraju imao trgovinu kolonijalnom robom u Bogovićevoj na uglu Baruna Jelačića, moji omama i otata Weiser], djeca:

Oskar: najstariji, u vrijeme rata bio u Hrvatskoj većim dijelom na oslobođenoj teritoriji, vratio se u Zagreb 1945, nakon 1946 ili valjda 1947 otišao u Izrael sa suprugom Margitom (rodj. Klaber) i sinom Ivom (Hanzi), r. valjda 1923?, koji je bio u partizanima [postao elektrotehničar, oženio se i imao mislim dva sina i jednu kćer u Izraelu, a kasnije otišao u Njemačku (Erlangen) da radi kod Siemensa, imao tamo jednu kćи sa Njemicom, koja kćи se udala za nekog sektaša i konačno s njime otišla u USA; Ivo još živi u penziji u Erlangenu];

Felix: oženio se Gizom (vidi u tekstu), zaklali ga ustaše 1942. u Jasenovcu;

Alice/Liza (r. 8. marta 1897): udala se za Otto Glasa (r. 1888) u Beč, 1938. izbjegli u Jugoslaviju i živjeli u Samoboru, za NDH prebacili se na oslobođeni teritorij i lutali s partizanima, stigli 1944. k nama u Bari, otišli

za), Gospa Fortuna. Postojalo je i stupnjevanje pogodaka: na rub ili u sredinu, trebalo ih je više da se potopi veći brod, itd. Svaka je slijedeća salva strogo logično bila smanjena za broj oštećenih ili potopljenih brodova, sve do očigledne pobjede/poraza (do taklike, recimo da bi netko pobjegao, još se nisam bio dovinuo, bila je to naprosto frontalna bitka do istrage kao u "podmornicama"). Ova se "tehnika" mogla primijeniti i na kopneni rat, kad su umjesto brodova fungirali tenkovski odredi, opet pobrojani po broju gradova ali ovaj puta ne samo primorskih. Na kopnu se moglo nacrtati zanimljivije ratište povećavši stvarnu granicu, s brdima koja smanjuju manevarski prostor i glavnim saobraćajnicama, te razmještati trupe na nešto diferenciraniji način nego kod flota: žestoka bitka odvijala se u Atacama pustinji. Ishod rata ne znam, valjda sam ga napustio kad ozdravih. Jednom poznate stvari razmjerno mi brzo dosade. Neki su ljudi, više ženskog nego muškog roda, nasreću zanimljiviji; i neki pisci.

Bilo je i drugačijih političkih varijanti suočavanja zemalja, bez rata, jednu sam igrao s mojim najboljim prijateljem Paulijem Hirschom. Pauli je bio izbjeglica iz Češke, dakle oko 1938, prihvaćen od neke jevrejske porodice kraj Pravoslavne crkve, u Preobraženskoj ulici. Ja sam zastupao (nehitlerovsku, utopiju) Njemačku a on Čehoslovačku, i kao prvi potez dobrohotno sam

prihvatio zahtjev da se Češkoj dade luka kraj Hamburga. Tu mi pada zastor, no u mojoj zadaćnici za februar 1943. pronašao sam sastavak *Jedan moj prijatelj* iz kojeg evo većeg dijela:

Jednog sunčanog dana stupi u naš razred (III pučke škole) jedan dječak. Učiteljica nam ga predstavi kao jednog emigranta iz Češke ... Kasnije sam saznao da je on dobio od ravnateljice jednu zadaću o kojoj je ovisilo da li će biti primljen i da ju je sjajno napisao na jednom jeziku koji je ipak dosta različit od njegovog materinskog. Usprkos toga se je odmah snašao i u I razredu gimnazije kojeg smo također zajedno pohađali bio je jedan između petorice koji su imali izvrstan iz hrvatskog. Ubroz smo se sprijateljili i do emigracije smo ostali najbolji prijatelji. Ja sam ga zavolio zbog njegove ozbiljnosti i bistrosti. On je bio jedan dječak s kojim se je moglo sve poduzeti, diskutirati i povjeravati i nikad se nije postavio na neko intransigentno [sic] stanovište. Bio je sličan tip kao i ja, samo u popravljenom izdanju jer je bio mnogo staloženiji. Mi smo se vrlo dobro razumjeli i nikad se još nismo posvadili. Sada je on u Campu d'internamento u Ferramonte-u i redovno se dopisujemo ...

otuda poslije rata sinovima u Englesku [vidi više u tekstu]: dva sina Bruno (r. 1923) i Werner (r. 1929), prebačeni u Englesku g. 1938. [uz finansijsku potporu mog tate; Bruno je postao inženjer u uredu za kotlove jedne velike tvrtke, a Werner je dan u antropozofsku školu i postao Steinerovac, kasnije otišao u USA gdje je bio inspektor Steinervskih škola, oženio se Barbarom, umro od raka, sin Jan i kći Fiona žive u USA];

Gertrude r. 14. augusta 1902, najmlađa (Truda, moja mama), udala se 1929. za Dr. Miroslava Schlesingera.

— Henrietta, r. 1868, udala se za Edmunda Mitzky, Madžara iz Kanjiže, trgovackog putnika [sjećam se "tete Jeti", koju smo još pod ustašama posjetili na Svačićevom trgu (vidi sliku), činila mi se strahovito starom, sva u crnome, umrla za vrijeme rata, ali se ne zna je li uspjela preduhitriti krvnika]

Podaci o descendenciji Schwarzovih od 1930-ih na dalje, ma kako nepotpuni, mogu se ovako sumirati:

— Generacija mojih roditelja broji 26 navedenih osoba (računam tu dvije generacije Krausovih i Grossovih); od toga je za 2 datum dakle i način smrti nepoznat, 8 zeklali su ustaše, 8 otišli u Englesku ili Ameriku, 6 otišli u Izrael, jedino su se moji roditelji vratili i do smrti živjeli u Jugoslaviji (to važi i za

tatinu sestru Olgu i njena dva sina).

— Od moje generacije (7 osoba): 1 zeklali su ustaše, 3 otišli u Izrael, 2 otišli u Englesku ili Ameriku, jedino smo se mama i ja vratili iz Italije te sam odrastao u Jugoslaviji (do 1967).

Što se generacije mlađe od mene tiče, sa strane "Weiserovih" većina je u USA, Grossovi i Šternovi kao i unuci Ive Weisera u Izraelu su (kći mu je ortodoksa s mnoštvom potomaka u južnoj pustinji). Ni s kime osim Glasovih i Ive Weisera (odn. onkla Oskara i Margite dok su još živjeli) nismo imali nikakve veze, što danas za one u Izraelu žalim. Na području bivše Jugoslavije od Schwarzovih više nikog nema: etničko čišćenje je 100% uspjelo. Ipak, fizičko istrebljenje je, van područja teutonske efikasnosti i u području partizanskog otpora, uspjelo tek upola ili manje.

Weiserovi

Moj pradjad, ime neznano, bio je kantor u sinagogi u Čakovcu. [Po prezimenu sudeći, došli su iz sjevernih dijelova Habsburškog carstva, tj. Češke ili Galicije, kao i Schlesingerovi — što znači "Šlezijci".] Imao je šestero djece [ne znam red po starosti, niti ikakve podatke o životu i smrti osim dolje navedenih]:

— Isidor [moj otata WEISER; mutno se sjećam predaje da je počeo kao torbar, tj. ambulantni prodavač na sitno u Medimurju];

— najmladi otatin brat ???

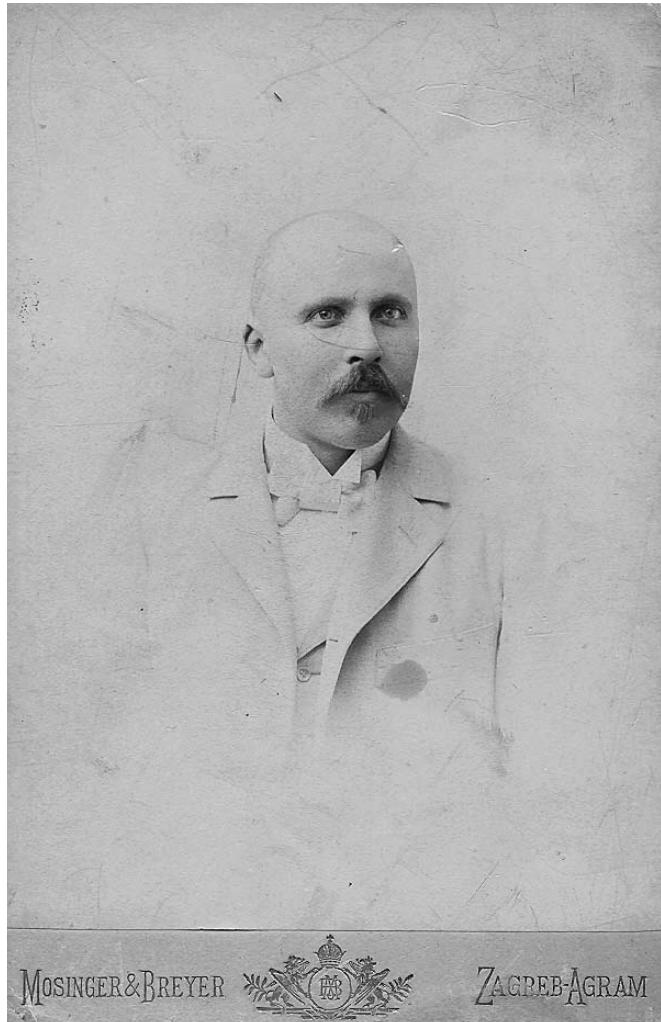
— Gottlieb, imao nezakonito dijete;

— Ignaz, imao sina Hinka, i kći Ciliku, udata za veterinaru Novića, živili su još 1940. u Zgbu i imali sina Thea/Božidara, bili su katolički [prekršteni?];

— Hermann, imao sinove Pavela i Franju u Zagrebu, te kći potonjega Nada, r.1906, prodavala šešire; uz Franju stoji u mojim bješkama "Lovrečina", a je li to toponim ili ime ne znam;

— Paula udata Spiller, kćeri Betty, Caroline i sin Mišo (stanovao u Radničkom dolu).

[Danas mi se čini čudnime da ni s kime od Weiserovih nije bilo meni poznatih kontakta. Svakako je otata Weiser bio self-made man, možda je to ostavilo tragova?]

Otata (Isidor) Weiser oko 1900-05.

Teta Liza i mama (Alice i Truda Weiser), Atelier Rechnitzer Margaretska 6, oko 1911?

Otata (Isidor) Weiser 1930-ih godina

Omama (Emilija) Weiser, Maksimir oko 1930.

Onkl Feliks (Weiser), valjda 1930-ih

Truda Weiser u sredini sa kuženom (dolje) i prijateljom, na fašnik 1918.

Otata (Lavoslav) Schlesinger 1920-ih godina, valjda pri svom šrajpštu u banci

Isti januara 1918.

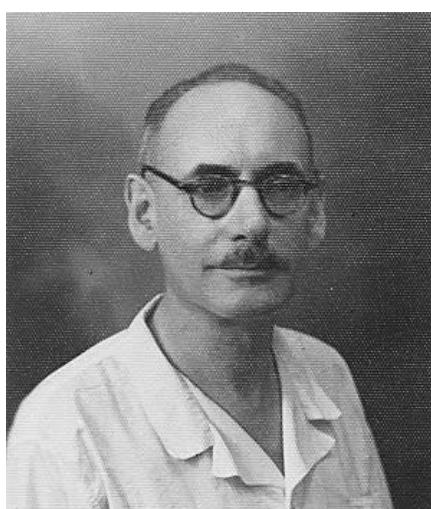
Omama (Josipa) Š., možda isto 1918?

Otata Š. s Darkom, februara 1938.

Onkl Oskar (Weiser), Margita i mali Ivo (Hanzi), sredinom 1920-ih

Onkl Otto Glas (Lizin suprug), Italija 1945.

Onkl Oskar (zadnji desno) se ludira pri izgradnji stana 1949. u Izraelu

Teta Liza 1948. u Engleskoj

Dr Miroslav Šlesinger (kasnije Suvin), nepoznati datum, valjda 1920-ih

Miroslav Šlesinger s Darkom valjda u stanu na Jelačićevom trgu oko 1933

MŠ s Darkom na skijanju u Kranjskoj Gori, Božić 1938.

Otač kao major J. A. za rada u Vojno-medicinskoj akademiji Beograd, oko 1950.

Truda Weiser sa društvom u Sv. Lovrencu na Pohorju 1932, mama i tata zadnji desno

Truda Weiser, kasnije Schlesinger (odnosno Suvin), majka Darka Suvina, potpis fotografa nečitljiv "Dubrovnik", krajem 1920-ih? ili već 1930-ih?

Mama oko 1930-e, potpis fotografa nečitljiv "Dubrovnik"

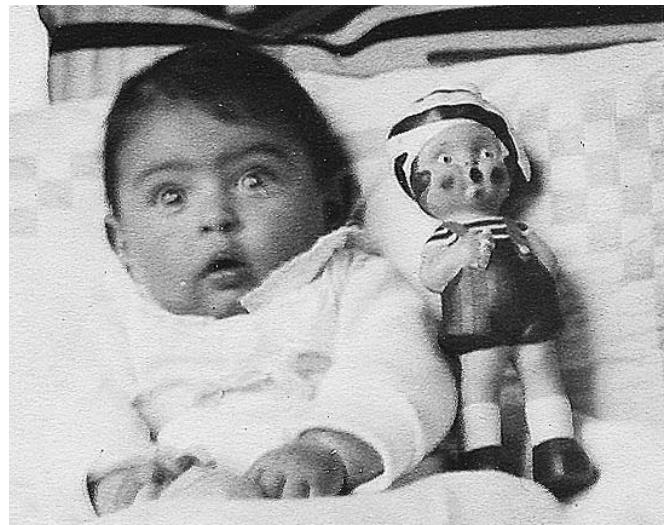
Mama s Darkom oko 1932.

Truda Weiser, možda sredinom i u drugoj polovici 1930-ih

Truda Weiser, možda sredinom i u drugoj polovici 1930-ih

Darko Suvin, prva slika nakon rođenja

Mali Darko

DS sa 4-5 godine

DS u posjeti Maričinoj štali u Brdovcu

DS, Novi Vinodolski juna 1933.

DS, neuspjelo skijanje, Kranjska Gora 1938.

DS na kupanju u Novom 1936 ili '37?, slika Foto Tus Novi Vinodol

DS u foto studiju, pozadi vodenim žig "Tonka Zagreb, Kr. Dvorski - - -"

DS, valjda 1931-32.

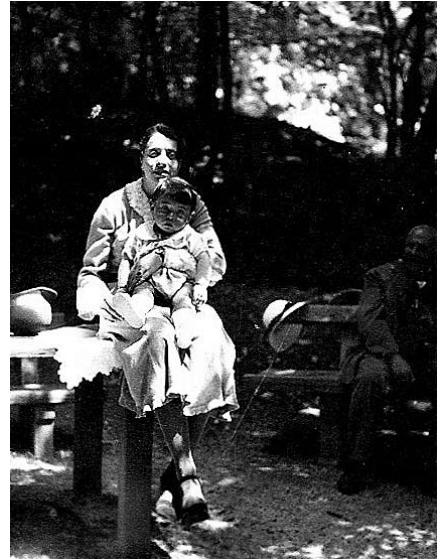
Darko Suvin, slika Studija Kowalski, Ilica 21, valjda 1940, korištena za legitimacije Uprave kraljevske policije Zagreb g. 1940. i fašističke Comune di Curzola g. 1943.

DS, pozadi maminim rukopisom "Juni 33", Novi ili Crikvenica

DS, pozadi maminim rukopisom "Crikvenica 1933", djevojka nepoznata, možda Pepica?

DS s mamom i otatom Weiser, valja na Sljemenu, pozadi maminim rukopisom "Mai 31"

S mamom u stanu, valja našem, otprilike 1932.

DS, pozadi maminim rukopisom "Kranjska gora, 13.VII 1934"

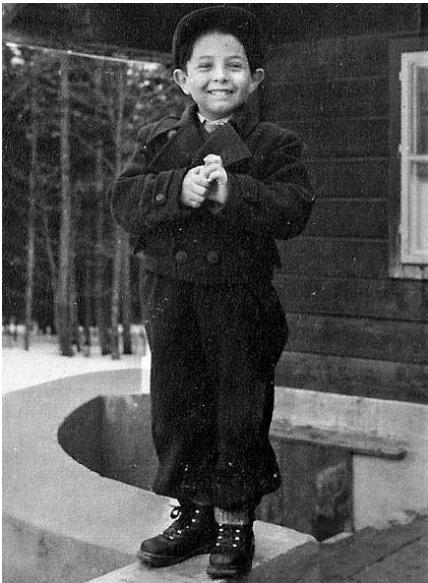
Telefoniram otati Schlesinger, po obiteljskoj predaji tražim da ponese napolitanke

DS, u istoj sezoni tirolskih hlačica, u foto studiju, sprjeda vodeni žig "Gj. Reputin Zagreb"

DS

DS na skijanju u Sloveniji

Mama na moru, 1930-ih

Mamin omiljeni brat onkl Feliks, valjda 1920-ih

Mama s 2 prijateljice, "10/3 936 Planica"

Truda Weiser u dobi od 1. godine, dadilja nepoznata, na poledini:
Liebe Trudi!
Siehst lächelnd du nach Jahren dieses Bild an
Gemacht in meiner gold'nen Jugendzeit
Du warst dann süß, wie nur ein Kind sein kann
"Zum Fressen lieb", der Eltern Glück und Freud".
Dein Cousin Richard [Herzer]
Agram, den 10. August 1903.

Mamina prijateljica Zora Singer, na poledini "Od Tvoje prijateljice Zore, Zagreb 6. I 1918"

Mamina prijateljica, na poledini "Uspomena od Tvoje prijateljice Elle, 21. II 920"

Anny Kraus

Mamina prijateljica Anny Kraus, na poledini posveta "lieben Alice" (t.j. maminoj starijoj sestri) 22. V 1918

Mamina najprisnja prijateljica, kuzena Klara Kraus, na poledini "Meiner lieben Truda von ihrer Clara/ Graz, März 1919", tj. za fašnika

Mamina prijateljica, na poledini "Vera 8.8.36"

Znani preci 2 (po tatinoj strani)

Podaci iz razgovora s tatom, krajem 1981. [Moji umeci su u uglatim zagradačima.]

EISNERI: Bila jednom tri brata [iz Osijeka], Aleksandar, Mavro i Herman Eisner. Aleksandar (1852-1905), bez djece. Herman (1830-1915) [prava success story porodice], imao je tri posjeda: Vizovlje u Zagorju, jedan na rijeci Odri južno od Zagreba, treći ?? Postao je vitez Reda Franje Josipa zbog spasavanja vinograda od filoksere, kupio stan na Zrinjevcu 14, držao kočiju, dakle bio bogat. Oženio se Katarinom (1840-1920), ostali bez djece, posvojio djecu siromašnog brata Mavra [1835-1925, o kome se inače ništa ne zna, kao što priliči crnoj ovci porodice]: Josipu (kasnije omamu SCHLESINGER) i njenog brata (oca Bože Eisnera-Gvozdenovića). Njegov zet, moj otata Lavoslav SCHLESINGER [koji je valjda stanovaо s njima na Zrinjevcu jer se tata otuda vozio u kočiji kao dijete], bio je kao gorljivi poklonik Austrougarske [čak mu je originalno ime Leopold bilo po Habsburzima] uložio sve u obligacije Carstva, te je porodica propala 1918. [Tatina mama, omama Schlesinger, odrasla je dakle kao razmažena baštinica.]

[Što je bilo s omaminim bratom Gvozdenovićem ne znam, znam da su mu i kći i sin otišli u partizane jer su bili predratni skojevci, a roditelji rat nisu preživjeli, valjda su svršili u Jasenovcu. Kći, koje se sjećam kao lijepе mlade gospodične, poginula je; Božo, partizanski komesar na Papuku, izgubio je ruku do ramena u horendnim uslovima, poslije rata bio je neko vrijeme u ministarstvu vanjskih poslova no onda je napustio politiku, radio kao nastavnik francuskoga na srednjim školama, a glavno mu je (čini se uspješno) zanimanje postalo donžanstvo: bio je lijepi, visoki i kultivirani tamnokosi gospodin, apartan zbog pomanjkanja ruke, i mi smo se često sretali i pozdravljali u Kazališnoj kavani. Žalio sam da nemamo dubljih kontakta, i jedan-dva puta pokušao mu nešto sugerirati, ali on se bio zatvorio u svoju čahuru. Kad sam otišao sredinom 1960-ih još je sjedao u Kazališnoj kavani, ponešto prošed, une vie gachée.]

SCHLESINGERI: Moj pradjed, ime nezna-no, bio je trgovac, umro od raka [na pro-stati, mislim] 1876 u priličnoj starosti. [Valjda mu je supruga bila Katarina Schlesinger (1842-1920), podaci prema nadgrobnoj ploči na grobu Eisnerovih u Mirogoju.]

Imao je 4 sina (ne znam red po starosti):

— Leo [moj otata Lavoslav SCHLESINGER], oženjen Josipom Eisner [vidi gore]: imali su kćer Olgu [(neugledna, udala se posredstvom rabina za Edgara Spiegela/Špigela sredinom 1920-ih; Edgar je bio predratni član KP, ilegalac i prvoborac, poginuo 1942 ili 1943; Olga (1900-82) izbjegla je za vrijeme rata s djecom u malo mjesto u Dolomitima, Italija; sinovi Srećko, r. 1930, živi u Zagrebu i na Hvaru, i Mladen, r. 1928, strojarski inženjer u R. Končaru, umro od raka na plućima 1996, vidi više u tekstu)]; te sina Frica/Miroslava [r. 30. maja 1899, moj tata];

— Julius, trgovac Herrenmode u Beču Am Hof, sin Paul emigrirao 1938. u Buenos Aires (ili Montevideo?), Julius umro tako 1940;

— Žiga/Sigismund, troje djece: Karl u Beču; Mano/Emmanuel, otišao u Bombaj, adresa Indo-Pharma, dvaput se že-nio, imao kćer u Evropi i 2 kćeri u Indiji; Polly, u Zagrebu [sjćemam se tete Polly, umrla je oko g. 1940/41];

— Šandor, zaposlen kod brata Juliusa u Beču, umro naglo (samoubistvo?); sinovi Willi i Freddy, inženjeri u Australiji.

[Već se po ličnim imenima iz ova dva umetka o mojim precima vidi da su, poslije edikta o integraciji (Toleranzpatent) Josipa II 1780-ih godina, zadnji tragovi judaizma kao dominantne kulture iščezli oko 1830. kad se može naći zadnje jevrejsko ime, David Leb.

Inače, moja današnja reakcija na ove genealogije jest kako se malo za njih marilo, kako su na neki način, pogotovo nakon 2. svjetskog rata, bile psihički potisnute: s jedne strane, komunisti za "naciju" odnosno etničko porijeklo nisu puno marili a svakako nisu o tom uopće govorili (tako da ja u srednjoj školi ili na faksu nikad nisam znao tko je recimo Srbin a tko Hrvat), a s druge strane, strahote pokolja Jevreja, Srba itd. bile su tolike da je preživjelima bilo neobično nelagodno kopati po jedva zacijeljenim rama. Pa sve smo to bili zauvijek prevladali u "bratstvu i jedinstvu"...]

Nadam se da je preživio i otišao u Palestinu, kao što je to prije 1941. učinila i moja rođaka Mirjam Štern, divna crnokosa curica na koju sam godinama još mislio. Još dok smo bili u sigurnosti, rat je već bio ušao u moždane osmo- ili devetogodišnjih dečkića. No kao i svim nojevima, nije nam tada nikako padalo na pamet da bi se to moglo direktno umiješati u naše živote, mnogo bliže od pustinje Atacama. A što da kažemo o milionima odraslih koji nemaju izgovor da su nezreli dečkići? Ili o onima koji danas galame o etničkoj čistoći unutar uvođenja demokracije, ne sluteći da time spremaju nove ogromne i strašno ubitačne sukobe? Nažalost je dobro rekao jedan pisac, "Povijest je nauka od koje se može naučiti da od povijesti nitko ništa ne nauči" (moja optimistička varijanta: "da 98% ljudi ništa" itd.).

Valjda 1940. mama me je odvela u Budimpeštu da budem pregledan zbog niskog rasta, i stvarno sam dobio propisane injekcije neznanog sadržaja, valjda hormone; u Zagrebu mi ih je onda davao Madžar Dr. Gara u Račkoga ulici, koji se ljutio ako su mu tražili da bude "kurje-oka šnajder", a valjda smo i bili otišli na njegovu preporuku. U Pešti sam bio dobio gadnu prehladu, čemu inače često potpadam, i ostao ležati u hotelu samo sa jednim brojem zagrebačkih stripova. Madžarski nisam uopće znao (jednom sam ga počeo učiti, 1956. kao vojak u Senti, ali prekratko i bez većeg rezultata osim što mi je japanska sintaksa 30 godina kasnije lakše išla), pa sam bio prisiljen izmisliti čudnu igru gdje je svako slovo dobilo svoj broj, prema broju "crtica" od kojih je bila sastavljena majuskula (I=2, L=3, K=4, A, R ili E=5, M, N ili O=6 što je bio gornji maksimum, itd.). Brojevi su se onda u svakoj rečenici ili većem tekstu, napr. replici u stripu, zbrajali, brojevi zbroja su se također zbrojili dok nije ostao jedan broj između 1 i 9 (napr. $87 = 8+7=15=1+5=6$). Pošto je 10 na kraju ispadalo $1(1+0=1)$, zaključio sam da se svaka devetka (razlika između 1 i 10) može izbrisati, dakle i opet $15=6$. (Vrtio sam se dakle oko problema nule, i da sam imao, kao što nisam, matematički mozak, bio bih pošao dalje.) Češće pak, pošto je to bilo dosta jednolično, prvi se zbroj opet razvio u slova s izvjesnim brojem crtica, tako je 16 bilo MOK, a maksimalni dozvoljeni leksem bio je MONOMA=35 (36 bi se poništio jer se svodio na 9). Takvo me je brojanje opsesivno pratilo dobroih 10-20 godina, uključivši napr. brojanje željeznih šipki na ogradi Botaničkog vrta u Mihanovićevoj (koje sam poslije rata ponovno našao u za mene veoma značajnom i s nepravom zapostavljenom Benito Floda Ranka Marinkovića). Onda se taj primitivni kabalizam valjda pretopio u službeno prihvativije opsesije.

* * *

Rast, tugaljiva tema, br. 1: Nakon injekcija Dr Gare dosegao sam negdje poslije rata maksimum od 166 centimetra, ne mnogo ali skoro za glavu više od tate. Niski rast me je smetao sve od prvih pobuda prema ženskom spolu. Ostalo mi je u pamćenju da sam valjda u 1941. napisao jednu zadaću izmislivši (za mene ne-

uobičajeni kreativni napor i znak duboke potrebe) cijelu priču o nekom patuljku u cirkusu koji je dakako na kraju pretegnuo u ne znam kakvom sukobu. Zadaća je završavala, začudo se još danas sjećam, pseudognomskim zaključkom "Stoka se veže za užicu, a čovjek za riječ" tj. obećanje – valjda je moj patuljak trijumfalno održao nekome zadalu riječ.

* * *

Jelo se u zagrebačkom građanstvu našeg soja četiri ili pet puta dnevno. Tri glavna obroka bili su fruščik, ručak i večera, a između toga eventualno cenerjauzn ili pak popodnevna jauzna, kao kajzerica sa šunkom prilikom igranja na Zrinjevcu, katkad viršla sa senfom. Za fruščik se dobila bijela kava, a ustrovaljda puterbrot s marmeladom. Ručak je bio glavni obrok, uvijek u špajscimeru nešto poslije dva kad je tata svršio ordinaciju. Stajao se od juhe (najbolja je bila s gris-nokrlima ili s leber-knedlima), zatim meso i cušpajz, obično i šalata (najbolji je bio matovilec), a na kraju kolač ili kompot. Nas troje je pristojno sjedilo oko stola i razgovaralo, kako se koristi escajg poučen sam kao malo dijete, a puca je donosila obroke iz obližnje kuhinje i odnosila prazni gšir. Sigurno je bilo i voća, jer sam u Bariju prepoznao i bananu koje je negdje oko 1940. nestalo. Ne sjećam se sadržaja večere ali bila je manja od ručka, oko 7 navečer. Pila se obična voda, vino (bar za djecu) sasvim iznimno. Kad sam bio 11, a valjda još i kasnije, važilo je za mene mrsko pravilo "devet, u krevet".

Kuhinja je uglavnom bila bečka, a ja sam uvijek volio slatko pa ga se i najbolje sjećam: šufnudli koje se posipalo makom ili cimtom, cvečkn-knedli ili marlin-knedli, palačinke s čokoladom ili marmeladom, šmarn s himbersaftom, šnenokli okruženi čokoladom (vaniliju sam uvijek prezirao) ... Bio sam nezasitni potrošač čokolade, što sam ostao do danas. Meso razno: lungenbratn, katkad kiseljkasti, rozbratn, pipica (najbolje panirana, od koje ostaju i fini smedri pofezni). Juha od pipice kad si bolestan, s mekim želučekom srcem i jetricama. Bilo je i finih sireva, osobito meki bijeli žerve koji se mazao na kruh ili kiflu i koristio u kavani gdje je mama išla s prijateljicama, negdje u Praškoj ulici (mislim bliže Jelačićevom, mada mi danas nije jasno gdje bi to moglo biti), pa sam ja katkad svratio da me time počaste.

Sve će se to dakako radikalno promijeniti na Korčuli i u Bariju, dijelom zbog drukčije okoline a dijelom zbog ratnih oskudica.

* * *

Moja nikada neprekinuta zemljopisna fascinacija stavlјena je i u službu razumijevanja ratnih zbivanja. Dakako onih doslovno najpovršnijih, tko je gdje. Novine nisam zdušno čitao, osim stripova, ali sam svaki dan na povratku iz škole pri ulasku u Ma-

rićev prolaz zastajao pred izlogom u Praškoj gdje su na velikom okomitom plakatu raznoboјnim pastelnim olovkama bili ispisani glavni dnevni naslovi. Tako sam pratio neslavno englesko iskrčavanje u norveškom Namsosu (u novinama su bili vicevi, "prirediše nam sos"). Kasnije u Korčuli, kad je doba pobjedonosnih blickrigova bilo zapalo, ucrtavao sam olovkom sve fronte u Sovjetskom Savezu, sjevernoj Africi i čak Kini, Burmi i Pacifiku, sve do savezničkog iskrčavanja u Normandiji i Provansi te eventualno do kineskog građanskog rata i Maovog napredovanja.

Koje čudo da su mi misli došle i do imaginarnih zemalja? Bio sam počeo igrati i povijest alternativnog planeta, imao je jedan ogromni kontinent usred svjetskog mora, kopiran od obriša Kube samo postavljen na os sjever-jug. Igra se razbila na nesposobnosti da zamislim neki *plot*, no očito sam bio spremjan da prihvatom naučnu fantastiku (Science Fiction), čiji su korijeni, držim, kartografija (*mapmaking*) i imenovanje. Dakako, imao sam primjer stripova: prvenstveno Fleš Gordona i čudnih letećih rasa na divljem planetu Mongo. Možda je to bila više egzotika maskirana kao SF ali kao dječak slabo sam za ta razlikovanja mario, napeti sukobi u divljim predjelima na drugim planetima jedva da su se razlikovali od onih na našem globusu, recimo Džima iz džungle ili tajanstvenog Fantoma sa gumenim odijelom i maskom. Mutno sam shvaćao da je strip čarobnjaka Mandrakea u fraku i cilindru i njegovog služe Lotara u leopardovoj koži bio druge vrste, u škripcu je bilo dosta mahnuti štapićem i reći abra-kadabra i problemi bi otpali: zgodno ali na duljinu jednolično.

U svakom slučaju stvarnost dobro ututkanog, čak i maže-nog djeteta, u osvitu rata nije bila ni potpuna ni zadovoljavajuća. *Etwas fehlt*, rekao bi Bloch. Prva tapkanja prema onome što fali bila su vezana za oblike koji su mi bili pri ruci: stripovi, Karl May i druge pustolovne priče, budući ratovi.

* * *

Sredinom 1939., po dokumentu koji još imam, moji su roditelji konačno dobili od Banovine – tada već Hrvatske – dozvolu promjene imena u "Suvin". Meni je to objašnjeno kao obrana od jednog homonimnog Miroslava Šlezingera (provjerio sam onda u telefonskom imeniku, stvarno ga je bilo) koji nije plaćao poreze pa su tatu zato naganjali. No prilično sam siguran da je bar moja ne-naivna mama mislila i na Hitlera. Kad sam se mnogo kasnije tužio što nemam brata, a osobito sestre, odgovorila je: "To-mu je kriv Hitler." Socijaldarvinistička selekcija je bila počela mljeti, i mama je dobro slutila kud bi mogla odvesti.

* * *

Što je za mene bio Zagreb prije rata? Obris imaginarnе kar-te grada određivala je ondašnja tramvajska mreža, štampana na

papirnatim ceduljicama koje je iz bloka istrzao konduktér. Centar je bila linija Illice ispod uzvisina Griča i Kaptola (u stvarnosti valovita). Ta se linija onkraj Jelačićevog trga idealno produžava-la, s još više zavoja, po Jurišićevoj i Vlaškoj, a jedan je krak skre-tao preko Krešimirovog trga na daleku Zvonimirovu. Na sjeveru je tramvaj išao po Medveščaku do Ksavera, s jednom linijom za Zeleni breg gdje sam u bolnici kao mali dečko bio preležao ga-dnju kombinaciju tifusa i difterije, rekoše mi (na sreću su od toga preostali samo vrlo mutni bljeskovi neke *horror story*). Na za-padu je tramvaj škripeći zaokretao i mijenjao smjer trolleyja, što je uvijek bilo zgodno gledati, na Černomercu, a na istoku čak is-pred Maksimira gdje je bio zoološki vrt i veliki park, a poklonio ga je bio gradu dobrotvor biskup Maksimilijan (kako je od toga došlo ime Maksimir? možda je to imalo veze s gradskim grobljem Mirogoj koje je valjda isto u nadležnosti svećenika, špekulirali smo, jer oni uvijek hodaju oko pogreba: groblje je očito mirno jer tamo leže i šute, a Maksimir je podalje od rike životinja imao i velike parkove po kojima se moglo mirno šetati). Na sjeveru se išlo do Ksavera, otkuda se pješačilo na Sljeme. Na jugu je oštra granica bila željeznička pruga, mada je iznimku činila Savska ce-sta kojom bi nas, prošavši ispod podvožnjaka, tramvaj odveo na kupanje u Savi, "na Savu". Druga je iznimka bila pruga za Trn-sko i Trešnjevku gdje je tramvaj išel u remizu i gdje su živjeli si-romahi, ne sasvim bokci (a nikako bokci bistrčki, kljasti pros-jaci s hodočašća Mariji Bistrici, koji su živjeli u posprdnoj poru-gi: "Kaj se tu delaš važni, bogec bistrčki!"). Treća je iznimka bio podvožnjak blizu Mihanovićeve, između Esplanade i Botaničkog vrta, gdje je uz velike naslage drva za gorenje bila kako kućica moje školske prijateljice Estike Deutsch čiji je tata trgovao dr-vom, sa dvorištem u kome se moglo igrati, te, mnogo važnije, te-nisko igralište mislim HAŠK-a gdje su se igrale međunarodne utakmice. Ja sam bio premali za tenis a imao sam i platfuse ali sam bio do u tančine upućeni navijač (i danas najrađe pratim na TV tenis – te odbojku koju sam počeo igrati kao mulac na Korču-li). Ne znam je li športska rubrika bila u *Mika Mišu* – kao primjer, jedan visoko dramatični članak o slavnoj obrani odlučnog pena-la po golmanu X (Meazzi?) na svjetskom prvenstvu – ili otkuda nam vijesti, ali znao sam imena glavnih asova epohe, Australi-janaca i Amerikanaca poput Donalda Budgea, i sastavljao sam vlastite svjetske rangliste najboljih, *dream team*. Dakako gledao sam i zdušno pratio jugoslavenska "tri mušketira" Punčeca, Pa-ladu (domaći dečki) i beogradskog Mitića koji su neko vrijeme ugrožavali vodeće nacije. Kad su pak propali, novine su ih pre-menovale u Krepunčeca, Podmitića i Propaladu ...

Karte sam kupovao od džeparca koji je potkraj stare Jugosla-vije bio 10 dinara, a trošio se uglavnom na stripove, staklenke i po koju kajzericu sa šunkom na Zrinjevcu.

Inače ispod željeznice nije bilo ničega nego vrtova i Bugara, pa sam točno zaključio da su Bugari sigurno vrtljari. Oni su ina-če slavni po tome što gaje ruže (u Bugarskoj), pa mogu i šalatu.

Zagreb je u mom sjećanju dečkića bio lijepi mali grad, koji se ne baš s nepravom ponosio nadimkom "bijeli" (pjesma: "O bijeli Zagreb-grad"). Nije za mene bio tužan ili tmuran kao Pamukov Istambul. Bio je ljudske veličine, dečko je mogao po njemu mirno hodati i voziti se tramvajem – ili pred sam rat, pokušati biciklom. Mnogo se pjevalo, malo se trčalo. Zavolio sam ga tada i usprkos svemu još uvijek ga volim: naime volim svoju sliku Zagreba, sebe mladoga u Zagrebu kao ribica u vodi. Ako biste me pitali čime se osjećam, kaj si ti Darko, bar prostorni odgovor bi bio: Zagrepčanom – dviju epoha (ovo je bila prva).

Onda je došao rat i ništa više nije bilo kao prije.

2: APRIL 1941 – OKTOBAR 1945: DVIJE EMIGRACIJE

Rat je stigao na radiju, koji sam inače zdušno slušao, omiljelu mi emisiju za djecu vodio je baršunasti glas "Pričala" (= Tito Strozzi). 27. marta slušali smo šumove i glasove puča u Beogradu: "Bolje rat nego pakt". Mami su suze curile niz lice, bilo joj je prilično jasno što slijedi. Već 6. aprila čuli smo o žestokom bombardiranju Beograda (što je pola stoljeća kasnije ponovio NATO, dakako na višoj tehničkoj razini od primitivnih i neposredno urlajućih Štuka, to se zove progres). Kraljevska se vojska slomila za dan-dva, pa je valjda 10. aprila radio prenio obavijest "doglavnika" Slavka Kvaternika da se uvodi nova vlast i da je "poglavnik" Ante Pavelić već u Karlovcu. Nova era nastupila je prvo kroz nove termine, što li mu je to bio "poglavnik", netko tko se že poglavniku samo do glave? A poglavnik, uskoro se šaptalo, je onaj koji po glavi lupa.

A zatim su njemačke trupe promarširale i oklopna kola se provozala Ilicom, što se dobro vidjelo s prozora Baruna Jelačića. U novom maršu je nakon glavnine pjesme došla efikasna pauza skandirana stupanjem i zatim refren, dva puta "Erika" (doslovno cvijet, no subliminalno i djevojka).

Uskoro nakon Desetog aprila nova je Endeha – Nezavisna Država Hrvatska, nikako nezavisna ali u odnosu prema svom pučanstvu svakako vrlo aktivna država – počela temeljito mijenjati naš život. "Židovima i Srbima" zabranjeno je bilo stanovati na sjeveru od Ilice, te iako naš stan nije bio tamo preselili smo, zlne trebalo, u Utješenovićevu broj 2, malenu i mirnu uličicu odmah do Kvaternikovog trga. Možda najčudnije, uskoro smo na svaki kaput morali staviti veliku žutu krpu sa šestokrakom Davidovom zvjezdom, *mogn Dovid*, da se zna da smo "Židovi". Počela su i hapšenja, bolje reći nestanci o kojima se moglo samo šaptom govoriti; tata je smatrao da je kao liječnik zaštićen jer je Poglavnik progglasio muslimane za "cvijet hrvatstva", a kako je u Bosni harao endemični sifilis, cvijet se morao izlječiti, i spremale su se sanitарne ekipe u koje je i tata bio upisan (to se onda oduljilo jer su počele gerilske pobune). Škole nije bilo, svi smo početkom ljeta dobili svjedodžbu da smo prošli, u kojoj sam prisil-

no vraćen u Schlesinger. Na poledini svjedodžbe su dva čudna teksta, u prvom stoji "Upisan u II. Razred" s datumom 15. IX 1941., a odmah ispod njega rukom dodato "Brisan na osnovi odluka Ministarstva nastave u Zagrebu [brojevi ti-i-ti] – prema propisima točke 3 zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti broj XLU 68.2-p. od 30. travnja 1941" (isti žig, isti potpis). Po Kršnom listu, čiju poslijeratnu kopiju još imam, vidim da nas je u Petrovoj crkvi, blizu prvog stana u Vlaškoj, dne 9. VI pokrstio u kataličku vjeru otac Hermenegildo Herman, franjevac, simpatični gospodin s puno razumijevanja zašto to radimo, te je meni u rubriku "Roditelja njegovih – vjera" unio "rkt". Morao sam naučiti neke odgovore za katehezis, koji su u mom sjećanju prebrisani dvogodišnjim katehezisom u školi u Bariju, no "Oče naša" se još sjećam mislim cijelog, bar na hrvatskom i latinskom, dijelom i na njemačkom i engleskom, didaktički je vrlo dobro sastavljen.

* * *

Nova je himna počinjala: "Puška puca, a top riče/ Grmi kao grom .../ Mlad ustaša ...". Retrospektivno (onda se samo bojalo i mrzilo) tekst mi se čini dosta primitivnim no ipak aliteracija pu-pu grm-grm nije neefikasna. Otkud ustaša? Prije i kasnije znao sam samo za ustanik, a ovdje je svršetak (sufiks) u "ša", koji sam jedino poznavao iz razredskih "reduša", dva favorizirana dečka koji su čistili ploču prije novog sata: "Reduša je ljuta/ Bježite joj s puta". Cijela je frazeologija bila tuđa gradskom djetetu (čak i bez obzira na to što sam za njih bio "Židov" koji može biti istrebljen noćas ako nam se to prohtije). Da puška puca to svi znamo, ali da top riče isto je bilo egzotično – kao što? lav ili možda bik? Lava se moglo naći samo u metaforama, baš kao i zmaja, u *Kako žive životinje od Brehma* koju sam zdušno gutao, u pustolovinama kao omiljeloj Sienkiewiczevoj dječjoj knjizi *Kroz pustinju i prašumu*, ili možda u maksimirskom zoološkom vrtu; dakle valjda je to stočarska metafora, otprilike istog porijekla kao i ljubav kroatističkih lingvista za seljački jezik sa sedam padeža, no taj lav ili bik ne može u isti dah i grmjeti. U ovoj je borbenoj himni dakle svaki smisao žrtvovan gromkom momentanom udaru, po dobrom fašističkom uzoru. (Dakako ja protiv stočara, a pogotovo seljaka, nemam ništa, to su veoma časna zanimanja, samo što bar nakon 1945. većina Hrvata nisu ni jedno ni drugo.) To sam bolje shvatio na tekstovno nešto rafinirajem (kao rafinirano ricinusovo ulje, recimo – gledajte što se dešava ocu u Fellinijem *Amarcord*) a muzički svakako milozvučnijem prototipu talijanskih fašističkih pjesama poput *Giovinezze*, koje će uskoro sresti na Korčuli i pratit će me od decembra 1941. do septembra 1943.

* * *

Jednog sunčanog dana ranog ljeta kakvi su u Zagrebu bili vrlo lijepi, mislim nedugo nakon podne, bili smo se mama, tata

i ja upravo na Jelačiću ukrcali u tramvaj da poslije posjete otati Weiser u Varšavskoj odemo na Kvaternjak, kad je tramvaj naglo zakočio prije stanice koja je bila na uglu Draškovićeve. Što se to desilo?! Nitko nije znao, ali je Jurišićeva vrvjela policijskim i ustaškim uniformama. Mi smo sjedili gledajući da se žuta krpa sa zvijezdom što manje vidi, sad nas mogu uzeti! Tramvaj je stajao bez objašnjenja satima, kako nam se činilo, mada je valjda bilo 30-50 minuta. Bio je to – kasnije slavni – komunistički atentat unutar Glavne pošte. Ničeg se faktičnoga ne sjećam, je li tramvaj pretresen (valjda u općoj panici nije), samo slike tramvaja iznutra, sa kosim sunčanim sjenama, te doslovno neopisivog tupođ straha, nekakvog pasivnog mrtvila, ledeno hladnog i znojno vrućeg, kakav mogu porebiti tek s mòrom u snovima, samo što je bilo jasno da iz tog sna nema buđenja. Mozak ne odumire ali ga tijelo sili da misli samo o jednome: što raditi da se neposredno sada preživi? Prostor, okolina, *Lebenswelt*, više nije bio poznati, prisni ugao Palmotićeve gdje bi na lijevo i malo pozadi bila crvena zgrada pošte, iza nje početak Vlaške koja je išla od Gradskog Podruma na Jelačićevom ispod Kaptola prema našem novom stanu iza Kvaternjaka, a na desno bi bila Palmotićeva s mojom bivšom pučkom školom i tako dalje do Zrinjevca i Glavnog kolodvora. Onih je bezvremenskih pola ili trifrtalj sata prostovrijeme oko mene pretrpjelo udarni einsteinovski pomak u poprište groze i jeze, svemir se je izmijenio kao kasnije u *instantaneous matter transfer* iz SF u drugu, užasavajuću galaksiju ili maglinu, i nikada više Zagreb i svijet, svijet mojeg djetinjskog Zagreba, neće se osloboediti tog upada lovecraftovskih tamnih bogova. (Kasnije sam usvojio najbolje tumačenje Lovecrafta kao pisca ere monopolističkog kapitalizma koji je naslutio njegove užasne strane: no sve je to suviše pojmovno, ne reproducira tjesni srh užasa ...)

Tako sam upoznao što je to teror, užas koji premašuje shvaćanje i dolazi iz reptilskog primozga žudnje za preživljavanjem kad je plijen suočen s ogromnim raljama grabljivca. Za to nema riječi ni *tournure de phrase*, u terminima Jeana Améryja (*recte Hansa Maiera, austrijskog polu-Jvreja*) ne može se *mit-teilen* – doslovno “priopćiti”, ali kako on riječ razdvaja znači “podijeliti sa nekim drugime”. Ispod građanske normale provalila je mogućnost i opasnost potpuno drugačijeg svemira, kakvu sam bio samo izdaleka video u Popajevom stripu podzemnih sila, kasnije kao crnu distopiju kakvu će tek slabašno ocrtatati horror romani ili Huxley, možda još najbolje Zamjatin. Možda su se, ali i to izdaleka, tome približili neki pjesnici kao Goran u *Jami*. Ili praočac Poe, ali su mu rekviziti melodramski: lijesovi i katakombe, na suprot besramnom bijelodnevnom i bjelodanom teroru stoljeća Velikih Svjetskih Ratova. Ili Picasso u izobličenim fragmentima *Guernike*, ali on fiksira jedan udarni moment eksplozije. A teror ove vrste zapravo nema kraja, traje stalno i neprekinuto, ima samo akutnih i latentnih trenutaka. Stazis van racionalnog vremena, psihološka pustinja usred normalnog prostora, nameće mi se njemački pojам *verwüstet* (“opustinja” više nego opustošen). Dovodi do depresija i samoubistava, u lakšim čas-

vima (češćima kod elastične djece, rjeđima kod starijih) vreba na horizontu.

Primjer latentnosti: jednog sam se dana vratio kući s čitanja novinskih naslova pred Marićevim prolazom i nešto rekao valjda o letu Hessa u Englesku. Bio sam još veseo i bezbrižan dečko (to se vidi na fotografijama) koji je volio metati svoj samouvjeteni senf na sve. Mama se zgrozila, odvela me na stranu, i najsvećanije mi protumačila da *nikada NIKADA* o takvim (političkim) stvarima ne smijem nikome van kuće govoriti. Ja sam to vrlo ozbiljno shvatio i po tome se stalno ravnao. Koliko takve razmjerno male nove navike, te sve ostale mnogo upečatljivije što su slijedile, mijenjaju psihu pučkoškolca, čitaoče prosudi sam.

Kako da danas pokušam tumačiti tadašnji nemušti užas? Opustinja ovo dovodi do gubitka povjerenja u osnovnu građansku solidarnost, u činjenicu da smo svi “ljudi” zajedno i obuhvaćeni nekim društvenim ugovorom uzajamnog (ako ne pomaganja, a ono minimalno bar) poštovanja. Javljuju se oštiri šiљci nad otvorenim ponorima nevjericu u sigurnost svijeta: “O the mind, mind has mountains,” pronaći će G. M. Hopkins – nećeš se valjda naglo okrenuti i početi da me tučeš (drugih užasa dijete još nije znalo)! Pa to rade samo tati i kriminalci a ne gosponi u uniformi! Ili pak smiješne budale u trohejskoj brojanici: “Jedan dvá tri/Potukli se fratri/Jedan drugog tuu-če/I za bradu vuu-če/Jedan drugom vii-če/Pomozi mi strii-če!” Čak i za djecu poput jedanaestogodišnjeg mene, koja su još živila u djelomice začaranom, obojenom svijetu gdje recimo zmajevi ili Bog s dugom bijelom bradom ili mlinovi koji melju progonoice nisu baš bili 100% isključeni, u svijetu neke varijante Don Kihota koji bi se bio načitao bajki Braće Grimm umjesto viteških romana – stvarni svijet, u kom srce divlje lupa ili načas staje, naglo je posivio u potpuno ozbiljni, potpuno raščarani. Boje su izlužene u crno-bijelo, a crno se nadvijalo nada mnom. Od otvorenih prostora slobodnog i lagodnog kretanja u svim smjerovima svijet se izokrenuo i izobličio u minirani tunel kojim se može, vrebajući stalno kuda staneš, samo jednosmjerno kretati do izlaza koji je privremeni spas, onda počinje drugi tunel, i tako dalje (zato ću se potpuno uživiti u Fleš Gordona na Marsu). To je život pod fašizmom za službeno nečiste. Praksa rasizma. (Odredila je po suprotnosti sve moje stavove. Te, možda najosnovnije: meta-stav ironičnog nepovjerenja prema službenoj stvarnosti.)

Atentata je bilo i prije, napr. onaj na patrolu kraj Botaničkog vrta. Dan nakon toga po svim bi uglovima osvanuli plakati o strejljanju (po deset za svakog ustašu ili Nijemca, mislim da se kasnije doguralo i do 100) “Židova Srba i komunista”. Otuda moja neugasiv otpor prema terminu “Židov” – ne mogu si ga zamisliti bez nemuštoga vuče-tiranosaurskog urlikanja tih plakata, i odbijam da se koristi u bilo kojem mom spisu. Termin “jevrejski” revaloriziran je solidarnim ponašanjem Srba od 1941. na dalje, bez obzira na to da nedječevci inače nisu bili bitno različiti od drugih kvislinga, i ja ga svojatam kao čist. A otuda i prvi pojам o to-

me što je to komunist: netko kog se progoni i strelja zajedno sa mnom. Netko tko nije zapao u stazis. Raskinuo je paralizu.

* * *

Tu treba valjda ipak da kažem nešto o židovstvu ili jevrejsku, za koje sam malo mario, ali su drugi utoliko više. Što je ono za mene značilo do 1941? Ponajprije neke marginalne pojave, a zatim (nesvesno) moju širu porodicu.

1936-40. pohađao sam jevrejsku pučku školu u Palmotićevu na uglu Amruševe. Ničega se iz nje ne sjećam osim simpatične Hane, pogotovo ne "nauka vjere" koji nalazim u svjedodžbi, no valjda je škola bila kvalitetnija i imala manje trzavica, dakle bila zaštićenija, od drugih, a osim toga bila je vrlo napredno "mješovita". Onda sam u prvom razredu gimnazije, ulazio se s ulice Krušnjavoga, slušao jevrejski vjeronomu u posebnoj prostoriji kod nekog podrabina koji nam je jednom 1941. rekao, nemojte me najutiti jer sam onda zmaj, što mi se usjeklo u pamet jer mi nije bilo jasno kako to shvatiti – valjda neće početi rigati vratu i lamatati krilima? (Do svjesne odluke za ateizam stigao sam tek u Korčuli, godinu-dvije kasnije. Naprsto nisam mogao progutati da nad ovakvim svijetom stoji svemogući a ustroj i dobri Bog – što pokazuje kako sam malo bio shvatio osvetoljubivog Boga Tore.) Postojalo je i športsko društvo Makabi, pa su nam protumaćili tko su Makabejci bili, a sjećam se da smo u našem stanu u Barunu Jelačića jednom bili slavili seder, s paljenjem *menore* (sed-mokrakog kandelabra), što mi se sviđalo, i s gorkim jelom, što mi se nije. Naknadno sam se sjetio i pjesme za Hanuku, čiji mi je kraj ostao kao "oz ezmor, ve šir mizmor/ Hanuka ha-mizbeeah..." (ve = i, šir = pjesma, to znam po šir ha-širim, Solomunova *Pjesma nad pjesmama*). U sinagogu se išlo vrlo rijetko, u proučavanju hebrejskog pisma nisam nažalost nikad došao dalje od većine slova.

Danas to vidim kao folklor jedne manjinske grupe, za dječaka i familiju potpuno laičkog horizonta koji nije pri tome ništa posebnog osjećao. Svakako je bilo čudnije i manje jasno od pravila tenisa ili aritmetike. Dječak nije shvaćao da je uprkos maloj važnosti tih folklornih vidova za njega, on zbog njih već bio na rubu društva. A za ustašku vlast je onda bio van društva – prema definiciji korištenoj u koncentracionim logorima: još neubijeni.

Pa ipak: negdje oko 1970-e godine slučajno sam pri čitanju nabasao na dugi članak u *New York Review of Books* o Rozi Luxemburg, Jogičesu, Djeržinskome i njihovoj grupi koja je iz Poljske socijalističke partije krajem 19. i početkom 20. stoljeća prešla u njemačku i/ili rusku. Većinom su bili Jevreji, i članak se u to vrijeme antikonformističkog revizionizma u USA detaljno upuštao u njihovu političku etiku, u ime koje su bili spremni umrijeti za slobodu, neki od njih (Roza ne) možda i ubijati, ali sasvim sigur-

no ne mučiti, varati, lagati, intrigirati ili na bilo kakav drugačiji način kršiti pravila utopiskske budućnosti koja moraju biti prisutna već i u današnjem ponašanju, kao njen navještaj i zaloz. Ta (nazovimo je) "jidiš" tradicija smjesta mi je dovela u pamet zasade u kojima sam odrastao bar kao u idealnom horizontu. Istina, u našoj *Umgangssprache* vrlo je malo jidiš termina bilo sačuvano, napr. *hucba* i *hucbedig* ili *mišpoha* (obitelj), oboje u ponajviše blago negativnom smislu; ipak, te svoje zasade retrospektivno shvaćam kao proizašle iz tradicije ponašanja u kojoj su stvari nadilazili jezik. Sjetio sam se kako smo bili ponosni što je otata Weiser bio po gradu Zagrebu (trgovačkoj komori?) postavljen za vještaka pri procjeni štete od požara itsl. u trgovinama, jer se moglo osloniti ne samo na stručno znanje nego i na njegovo poštjenje. To idolopoklonstvo pred učenjem, istinom i lojalnošću zasigurno nije isključivo jevrejska tradicija, ali zasigurno jest i ona. U tom smislu me je sasvim pred- i ne-kapitalistički "jidiš etos", ponavljam kao ideal, pratio cijeli život. U tom smislu (no samo u tome) svojatao bih, na koncu konaca i uza sva otuđenja, nadimak koji bi hebrejski glasio "Suvin ha-Yehudi": Darko od (na)roda Jevreja.

* * *

Familija, naime Weiserovih, naglo je porasla na važnosti u mojim očima pod ustaškom vlasti, po suprotnosti. Otata Weiser umro je prvim mjesecima te vlasti, još u svom krevetu (a omarao tri godine ranije), tako da je veliki stan u Varšavskoj ostao samo mom onklu i priženjenoj teti. Onkl Feliks, mamin omiljeli veseli i zgodni brat, bio se sreo s Gizom u uredu gdje je radio, pa pošto je ona bila "arijevka", tj. katolička Hrvatica (po svoj prilici isto toliko bezvjernica kao i Weiserovi), bio je duboko uvjeren da neće biti na ustaškom udaru. I tako se negdje u jesen 1941. preselisimo iz Utješenovićeve u veliki, ponešto tmurni stan Weiserovih natrag u centru, preko puta ulaza u Balkan-kino. (Čudnim sticajem, u istoj će zgradici 1950-ih biti i redakcija *Studentskog lista* čiji sam bio član.) Uvečer se često kartalo, pri čemu sam ja volio kibicirati ("kibic, drž gubec!"), ali je mama strogo pazila na vrijeme pa sam ja u devet u krevet. U školu nisam više išao, ali sam bio u nekakvom klubu valjda potaknutom od Židovske općine, koji je tu i tamo davao projekcije u jednom prizemnom stanu na Amruševoj ulici, gdje sam video mnoštvo Čaplinovih kratkih filmova (Čarli bježi s robije itd.).

Familija je za mene do 1941. značila u prvom redu otatu i omamu Šlezinger te Weiser. Otata Š. mi se sviđao jer mi je donosio napolitanke, a u njegovom sasvim malom i strmom vrtiću moglo se igrati. To je bilo nakon što je mislim 1938. završena vila u Buconjićevoj 10 koju je dao izgraditi uštědevinom kao prokurist (prvi knjigovođa) Prve hrvatske banke – banka je ta izgleđa bila sasvim blizu našem kasnijem stanu u Barunu Jelačića. S omamom Š. bilo je nekih misterija, bila je štono bi Krleža rekao *überspannt* ili histerična (mislim da joj se pred mnogo godina

bila zapalila odjeća na njoj, a je li njen živčevlje tu uzrok ili posljedica ne znam), i sjećam se da je dosta kreštala: u svakom slučaju naši su odnosi bili neko oružano primirje. Otata W. mi se više sviđao jer je imao finu trgovinu s kolonijalnom robom na samom uglu Baruna Jelačića s Bogovićevom, gdje je omiljeli unuk lahko dobio rozina i mandula, a i stanovao je bliže, u Margaretkoj 6, poslije u Varšavskoj. Osim toga je otata Š. bio visok i suhi, a W. omanji i fino debeljuškasti pa ga se moglo lagodnije griliti. Kao sva djeca koja sude samo po neposrednoj koristi bio sam sigurno nepravedan prema otati Š., moja kritična mama sjećala ga se kao finog i blagog gospodina. Omamu W. pak viđao sam samo na čas kad sam bio pripušten u njenu zatamnjenu sobu da ju zagrlim u krevetu. Za moju omiljenost kod Weiserovih nije bilo puno konkurenčije, jer su dva sina tete Lize bili do 1938. u Beču, zatim u Engleskoj, a moj šest godina stariji kuzen Hanzi, sin onkla Oskara, bio je također dosta histeričan, govorilo se po njegovoj mami Margiti. Moja je mama, koja je to mišljenje dijelila, voljela ponavljati jadikovku omaminu: "Oskare, jesam li te zato poslala u Umjetničku školu?" (original u nepoznatom njemačkome). I stvarno, jedina moja uspomena posjeti njihovom stanu u Martićevoj jest kako Margita Hanzija natjerava oko stola da ga istuče, uz obostrano kreštanje. Takvo što se u mojoj nuklearnoj potrođici nije dalo ni zamisliti. Mislim da sam istučen (valjda dosta blago ali za dijete velika moralna povreda) dva puta u životu: jednom kad sam kao pučkoškolac bez najave otišao poslijepodne da vidim crtiće u neko obližnje kino gdje su me pronašli i odmarširali kući, a jednom, kako mi naknadno ispričaše, kad sam kao dijete pobedonosno razmazao svoje fekalije po zidu kraj krevetića.

Othrvavam se napasti da špekuliram ovdje o Freudu kao dijagnostičaru građanske srednje klase, konkretno bećke i velikim dijelom jevreske, čija je specifična bolest bila histerija (ovdje da-kako neprecizna sigla svakog manifestiranog živčanog poremećaja), naime prenapetost živaca zbog klaustrofobnog života u nuklearnim obiteljima i stanovima raščaranog i već nesigurnog velegrada, između id-a proletarijata i super-ego-a aristokracije. (To važi za sve takve velegradove: naracije Henry Jamesa, naprimjer, obiluju histericima.) Možda valja dodati da imam specifične potrođične račune s Freudom: moj otac je, završivši medicinu u Beču, bio specijalizirao medicinsku psihologiju i psihoanalizu te je pohađao psihoanalitički seminar 1924-26. Upoznao je Ranka i Wilhelma Steckela, a stažirao je kod ovog potonjeg asistenta koji je – po tatinim riječima – koristio *Tumačenje snova* kao molitvenik. Kad naivni student nije uz najbolju volju u pacijentima uspio otkriti Edipov kompleks niti *Zwangyneurosen*, Steckel mu je sugerirao da promijeni studij, to se zvalo *consilium abeundi*. "Osjećao sam se prevaren i preko noći skočio u stomatologiju", zaključio mi je tata. Tu sam priču od njega čuo pred kraj njegovog života – kad sam već poodavna bio zaključio da je Edip i tome slično u najboljem slučaju klasno specifičan, a u najgorem (većinskom) govno – i bila mi je vrlo draga. Znači da mi je od tate, uza znanstvenu akribiju, još mnogo toga prešlo.

Nitko meni nije objašnjavao zašto smo opet preselili u Varšavsku, no danas vjerujem da se radilo o štedenju novaca zbog mamine čvrste odluke da izbjegnemo u talijansku okupacionu zonu, dakle Dalmaciju, i tako sačuvamo glave. Izgleda da se u gradu Korčuli, pod vlašću talijanske vojske, bila počela stvarati nekakva tolerirana grupa izbjeglica. Tamo se moglo jedino s ilegalnim papirima, koje su pribavljalci maheri (crnoburzijanci), vjerujem za velike pare. Kasnije sam čuo da otata, i valjda pogotovo omama Šlezinger, nisu htjeli ni čuti o nekakvim cigančenjima van njihove male vile koju su tek bili izgradili 1938., a i tata se kolebao jer im je bio vrlo lojaljan, koliko god se bili – mislim – međusobno odalečili. Oni su naprsto živjeli u drugom svijetu (gdje glavnog knjigovođu jedne banke vlasti nisu dirale). Skončali su ubijeni u logoru: mislilo se u Auschwitzu ali sada postoji i varijanta Jasenovca. Tata je čuvao zadnju otatinu poštansku kartu u Korčulu iz 1943, nejasni žig možda je iz aprila mjeseca. (Kako i kada su došli po njih može se pročitati u uspomenama Irene Vrkoslav Švila, Škare..., čija je porodica tada stanovavala u 1. katu otatine vile.) Ali moja energična i praktično vrlo mudra mama odmah je shvatila što se zbiva, i ne znam kako, valjda ultimatum, u to uvjerila i tatu. Svakako se neki gospod od tih mahera, ponešto ljigavi nasmijani blondinac Dalmoš, počeo pojavitivati u našem stanu. I jednog se dana decembra 1941. godine tata mama i ja ukrcasmo u vlak Zagreb-Split.

* * *

U vlaku, čini mi se u prvoj polovini decembra 1941: Sjedimo iza Ougulina u kupeu s talijanskim vojnicima, valjda oficirima, koji mamu komplimentiraju zbog milovidnog sina. Trebali smo da idemo za Split, no negdje oko Ougulina smo stali: obznanile se da je pruga u Lici prekinuta (mnogo kasnije shvatili smo – zbog gerilskih akcija, valjda četničkih no možda i partizanskih) i da moramo za Fiume-Rijeku. Meni to ništa ne znači osim što je dosadno dugo sjediti u vlaku, no danas si mogu zamisliti kakvu su paniku morali suszbiti i prikriti moji roditelji s lažnim papirima: a što da smo se morali vratiti u Zagreb?! No već smo na sreću u talijanskoj, a ne njemačkoj okupacionoj zoni. Moja se mama ljubozno smiješi i pomalo koketno čavrlja s oficirima, valjda na francuskome, a ja milostivo primam bombone nadjenuvši najprije stojniju masku malog lorda Fauntleroya.

U Rijeci prenoćisemo u nekom hotelu dan ili dva, pa se onda ukrcasmo na brod koji nas je preko Zadra i Splita direktno izručio u Korčulu. I opet si mogu zamisliti kako je moja mama iznalažila brodske karte i sve dozvole potrebne u vrijeme rata. No to je bilo još na početku, kad su vojne akcije za Osovinu naizgled isle dobro, partizani su bili daleko, i rat je mogao još izgledati kao šetnja. (Četnici su se protiv njih ubrzo združili s Talijanima, viđali smo ih s korčulanskog mola kako se, bradati, do zuba naoružani i sa crnom šubarom, voze na istoj brodskoj pruzi koja je nas dovela, i pokatkad, uz posebnu dozvolu talijanske armije,

odvodila mene i mamu u prašni ljetni Split, na ispite drugog i trećeg razreda gimnazije.)

Bit će još mnogo opasnosti i teškoća u mom životu. Zapravo mi je mnogo toga u životu išlo nekako komplikirano, treba pokušati više puta: dva studija, dvije teme za doktorat, dvije emigracije, dva povratka, dvije karijere, mnogo rasutih interesa ... Kao u početnoj pjesmici "Kukavica kuka", i ja sam bio "Ptičica selica,/ Često mijenja stan...". No najgore i najužasnije, sramota i strahota ustaštva – prošlo je.

Lucca 2006-09

Glosar (ukoliko nije komentirano u tekstu)

Chimène, qui l'aurait dit? --Rodrigue, qui l'aurait cru? = dva polustiha koje izmjenjuju ljubavnici iz Corneillevog *Cida* nakon dugotrajanog rastanka: Šimeno, tko bi to rekao? --Rodrigo, tko bi to vjerovao?

tags = uzrečice, natuknice

malgré lui = uprkos njemu samome

osé = hrabro, naime seksualno eksplisitno

WIZO: Women's International Zionist Organization, ženski ogranačionističkog pokreta; osim skupljanja novaca za kupnju palestinske zemlje, nisam svjestan da je zagrebački ogranač izravno intervinirao u politiku

spoiled rotten = razmažen do pokvarenosti

rolšue = koturaljke

špijl = zrcalo

M. U. = Med. Univ. Dr., tj. doktor svekolike medicine

last not least = zadnji po redu ali ne po važnosti

signature tune = otrplike: muzička identifikacija neke emisije ili serije
unsophisticated = neprofinjeni (ukus)

"*Auf die Schiffe!*" = "Na brodove!" ili "Ka brodovima!"

tableau = živa slika

leave the driving to us = ostavite da šofiramo mi; ili: prepustite volan nama

aetatis meae - - - = u mojoj dobi od - - - godina

a room of my own = vlastitu sobu

Blaznkatar = prehlada ili upala mjeđuhra

rowing the boat together = doslovno "veslajući svi zajedno", idiom engleske više klase iz Oxforda i Cambridgea za pokoravanje kolektivu.

Cur vita? = Čemu život?

knave = (starinski) momak, (kasnije) zločinac

petit nègre = izlomljeni idiom kojim su robovi Crnci govorili koji evropski jezik, napr. francuski, uglavnom sa samim infinitivom za sve glagolske oblike.

"*Halbes trinken, halbes Šarcu geben*" = "Pola pije pola Šarcu daje" prevedeno u osiromašenom obliku

Je sais tout = Ja znam sve (Sveznadar)

cenerjauzn = južina oko 10 ujutro, obično komadić kruha s nečim namazanim

pipica = koka

Etwas fehlt = Nešto nedostaje (etimon utopije u magnum opusu Ernsta Blocha *Das Prinzip Hoffnung*)

remiza (valjda od francuskog *remise*) = ta se riječ obično odnosila samo na noćno spremište (garažu) tramvaja

Umgangssprache = svakodnevni razgovorni, "saobraćajni" jezik

hucba = teško prevodiva smjesa lukavstva i bezobrazluka, najbljiže: svojstvo prefriganca; *hucbedig* (pridjev) = prefrigani

Little Lord Fauntleroy = predratni sredrapateljni film u kojem tadašnja dječja zvijezda Freddy Bartholomew svojom prirođenom plamenitošću zadobija srce mizantropskog bogatog djeda

une vie gachée = promašeni život